

CODEX CUMANICUS'TA HAYVAN ADLARI

Akartürk KARAHAN*

ÖZET

Codex Cumanicus, Latin alfabesiyle yazıldığı bilinen ilk Türkçe eserdir. Codex Cumanicus'un XIII. yüzyıl sonları ve XIV. yüzyıl başlarında, Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçak yurtlarında, Hristiyan papazlar ve Venedikli tüccarlar tarafından misyonerlik ve ticaret işlerinde kullanma amaçlı oluşturulduğu düşünülmektedir. Eserde Kumanca-Farsça-Latince sözcük listeleri dışında; Kıpçaklara ait atasözleri, bilmeceler, ilahiler de bulunmaktadır. Her ne kadar belli amaçlar için yazılmış bir eser olsa da, Codex Cumanicus'un söz varlığı oldukça çeşitli ve zengindir. Eserde değerli madenler, mineraller, bitkiler, hayvanlar, insan ve hayvan uzuvları, hastalık adları, sayı adları, renk adları, giyim kuşam adları, ev eşyaları, savaş malzemeleri, ticaret malları, din terimleri, takvim (gün ay hafta adları), hukuk, ölçü, nesne adları, yemek adları gibi günlük yaşamın bütün alanlarına özgü söz varlığı dikkati çekmektedir. Codex Cumanicus'taki söz varlığı unsurları, Kuman-Kıpçakların dili, yaşam biçimi, kültürleri, coğrafyaları gibi pek çok konuda ipucu verebilmektedir.

Bu makalede de Codex Cumanicus'un hayvan adları söz varlığı irdelenmiş; tarihsel ve modern Türk dili alanında karşılaştırılmıştır. Bu inceleme sonunda, Codex Cumanicus'taki hayvan adlarının yüzde sekseninin Türkçe ilk metinlerden itibaren tanıklandığı görülmüştür. Codex Cumanicus'ta Türk dilinin diğer dönemlerinde rastlanmayan, tek veri (hapax legomenon) hayvan adları da tespit edilmiştir. Farsça, Moğolca, Arapça, Yunanca, Rusça gibi dillerden alıntı hayvan adlarının varlığı da dikkat çekicidir. Bazı hayvan adları ise, tarihsel ve modern alanda yalnızca Kıpçak sahalarında tespit edilmiştir. Bu adlar, Kıpçak söz varlığına özgü sözcükler olarak değerlendirilmiştir. Codex Cumanicus'taki hayvan adları sınıflandırıldığında, yaban hayvanlarının yüzde yirmi beş ve kuş adlarının yüzde yirmi iki oranında olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Codex Cumanicus, Kuman-Kıpçak Türkçesi, söz varlığı, hayvan adları.

THE TURKIC ANIMALS NAMES IN CODEX CUMANICUS

ABSTRACT

Codex Cumanicus is the first known Turkish monument written in Latin alphabet. It is thought that Codex Cumanicus was used for missionary and trading at the end of the XIII. century and the beginning

* Yrd. Doç. Dr. Yıldırım Beyazıt Ün. İnsan ve Toplum Bilimleri Fak. TDE Bölümü El-mek: akartrk@yahoo.com

of the XIV. century, in north of the Black Sea domains of Kipchak, Christian priests and Venetian merchants. In this book, except for the Persian, Latin, Kuman word lists, proverbs, riddles, hymns of Kipchaks are also provided. Although a work written for certain purposes, the Codex Cumanicus has a quite varied and rich vocabulary. The book draws attention to vocabulary specifically to all areas of daily life for example, precious metals, minerals, plants, animals, human and animal body, limbs, disease names, numbers names, color names, clothing, household goods, war materials, trading goods, religious terms, calendar (day, month, week names), law, measure, object names, food names and etc. The presence of these elements in the Codex Cumanicus, may give clues on many issues, such as Kuman-Kipchak language, lifestyles, cultures, geographies.

For this purpose, in this article Turkic vocabulary of animals names in the Codex Cumanicus are discussed; and compared the field of historical and modern Turkic language. At the end of this study, most of the animal names of Codex Cumanicus were present the first texts in Turkic. Hapax legomenon animal names which aren't encountered in other periods of the Turkic languages have also been identified encountered. The Persian, Mongolian, Arabic, Greek, Russian quote animal names that are seen in this book is also remarkable. Some of the names of animals, however, only the Kipchak areas of historical and modern areas have been identified. This is observed only in the field names in Kipchak, the presence of these specific words Kipchak is evaluated. When the animal names are classified in Codex Cumanicus, it seems that the names of wild animals (twenty five percent) and birds (twenty two percent) form the majority.

Key Words: Codex Cumanicus, Cuman/Kipchak dialect, lexicology, animals names.

0. GİRİŞ

Kıpçak Türkçesinin Kuman diyalektiyle yazılmış ilk metin XIII-XIV. yüzyıllarda, aşağı İdil havzasında yaşayan Kıpçak (Kuman) Türkleri arasında bulunan İtalyan ve Alman Fransiskan rahipleri tarafından gerçekleştirilmiştir. XIII. yüzyıl sonları ve XIV. yüzyıl başlarında, Karadeniz'in kuzeyinde Aşağı Volga (İdil) havzasında yaşayan Kıpçaklar arasında Hristiyanlığı yaymaya çalışan misyoner Fransiskan mezhebi papazları, Kıpçakçayı öğrenerek vaazlarında kullanmak üzere Hristiyanlığa ait birçok dini metni, dua ve ilahileri Latince'den Türkçeye çevirmişlerdir. Latin alfabesiyle yazılan bu esere, Codex Cumanicus yani Kuman Elyazmaları adı verilmiştir (Tekin 1978: 590).

Eserin başında 11 Temmuz 1303 tarihi yazmaktadır, ancak bu tarihin eserin telif tarihi mi yoksa istinsah tarihi mi olduğu belli değildir. Gabain, eserin 1303-1362 yılları arasında; D. A. Rasovskij ise 1303 tarihini eserin kopya edildiği tarih olarak kabul etmekte, eserin XIII. yüzyılda yazılmış olduğu görüşündedir (Çağatay 1978: 143; Gabain 1988: 73; Ercilasun 2004: 387).

Ortak Türk yazı dilini değil, XIII-XIV. yüzyıldaki Kuman-Kıpçakların konuşma dilini, ağızlarını yansıtan Codex Cumanicus, birbirinden bağımsız iki bölümden oluşmaktadır¹. İtalyan

¹ Çalışmalardaki ilk kısmın İtalyanlara, ikinci kısmın Almanlara ait olduğu bilgisinin aksine, Talat Tekin, ilk 55 yapraklık bölümün Almanlar, ikinci bölümün İtalyanlar tarafından yazılmış olduğunu konuyla ilgili iki çalışmasında dile getirir. Bk. Tekin 1978: 590 ve Tekin 1997: 87. Birçok bilim adamının Codex Cumanicus'u İtalyan ve Alman bölümleri şeklinde

bölümü denen ilk kısım 55 yapraktır (110 sayfa) ve iki sözlükten oluşmaktadır. Bu sözlüklerin ilki, alfabetik olarak düzenlenmiş üç dilli sözlük şeklindedir ve sütunlardan birincisinde Latince, ikincisinde Farsça ve üçüncüsünde ise Kıpçak (Kuman) Türkçesi ile sözcükler yazılmıştır. İkinci sözlük, tematik olarak dizilmiştir ve buradaki 200 sözcüğün ise Farsça ve Kıpçakça karşılığı bulunmamaktadır. Alman bölümü denen ikinci kısım 27 yapraktır (54 sayfa) ve Kıpçakça-Almanca, Kıpçakça-Latince iki listeyi içermektedir. Bu listelerin ardından Kıpçakçaya çevrilmiş Hristiyanlığa ait dualar, İncil'den parçalar, ilahiler, Kıpçakça bilmeceleler, atasözleri ve bazı dil bilgisi kuralları yer almaktadır (Tekin 1978: 590; Çağatay 1978: 142; Karamanlıoğlu 1994: XXI; Bozkurt 1999: 225; Ercilasun 2004: 386-387; Argunşah vd. 2010: 178.). Eserin İtalyan bölümü, büyük ihtimalle İtalyan kolonilerinin yerleştiği Karadeniz'in kuzeyinde Kırım civarında; Alman bölümü ise misyonerlik faaliyetlerinin yürütüldüğü Kıpçak şehirlerinden birinde yazılmış olmalıdır (Argunşah vd. 2010: 178).

Türklerin dışında, yabancılar tarafından yazılan Codex Cumanicus, ünlü İtalyan şairi ve kitap toplayıcısı Petrarca tarafından, Antonios von Finale adlı bir kişiden satın alınmış ve 1362'de başka kitaplarla birlikte, Venedik Saint Marcus Kütüphanesine bağışlanmıştır (Gabain 1988: 67-109; Tekin 1978: 590).

Codex Cumanicus, tek elden çıkmadığı, farklı kişilerin eklemeleriyle oluşmuş bir eser olduğu için yazımda ve harf değerlerinde tutarsızlıklar bulunur. Eserde kullanılan harfler, Türkçe seslerin Latin alfabesine transkripsiyonu ile ortaya çıkmıştır (User 2006: 360, Berta 1996: 9). Gotik yazıyla yazılmış olan eserin ilk bölümü olan İtalyan kısmı, tek elden çıkmış gibidir, aynı yazı tipiyle yazılmıştır. Alman kısmına göre yazım ve sıralama bakımından daha düzenli ve okunaklıdır. Ancak Türkçenin Latin alfabesine ilk uyarlaması olması nedeniyle, yine de çok sayıda sorun bulunmaktadır. Alman kısmında ise birkaç yazı tipi bulunur ve birçok kişinin elinden çıkmış gibidir. Bu bakımdan, Alman kısmının kendi içinde yazım tutarlılığı bulunmamaktadır (Bozkurt 1999: 225; Ercilasun 2004: 387).

Codex Cumanicus'un (CC) söz varlığı ise, ticaret malları, Hristiyanlığa ait din terimleri, hayvan, bitki, eşya, hukuk, ölçü, takvim, fiiller vb. gibi çeşitli alanlara aittir. Eserin misyonerlik amacıyla yazıldığı kabul edilmekle birlikte, dini söz varlığı dışında günlük yaşamın bütün alanlarını kapsayan sözcükleri içermesi dikkat çekicidir. Eserin söz varlığı; Kuman-Kıpçakların coğrafyaları, iklimi, bitki örtüsü, yetiştirdikleri ya da avladıkları hayvanlar, ticaret ürünleri, uğraşları, sosyal hayatları, örf ve adetleri hakkında bilgi edinilmesine imkan vermektedir. Hayvan adlarının söz varlığı incelemelerindeki yeriyile ilgili olarak Abik şunları ifade etmektedir: *Sözvarlığının değişik kesitleri, kültürün değişik yönlerini tanıtıcı niteliktedir. Sözvarlığındaki kimi kelimeler, incelenen dilin, söz konusu döneminin coğrafyasını da tanıtacak nitelikte olabilir. Örneğin bitki ve hayvan adlarından yola çıkılarak bitki varlığı ve hayvan varlığı üzerine bilgi edinmek mümkündür. Bu türden adlar, eserlerin yazıldığı tarihte yaşanan coğrafyanın izlerini taşıdığı gibi daha önceki dönemlerdeki coğrafyaların izlerini de taşıyabilir. Aynı bilgiler yaşam biçimleri bakımından da bilgi verici olabilir* (2009: 1).

Kuman-Kıpçak sahasındaki hayvan adlarının incelenmesi de Kumanların yaşadıkları yerler ve yaşam biçimleri hakkında dolaylı veriler olabileceği düşüncesiyle; bu makalede, CC'nin hayvan adları söz varlığı ele alınmıştır. Eserde adı geçen hayvanlar, biyolojik sınıflandırmadan farklı

---

adlandırması yanında, Ligeti bölümlerin içeriklerini dikkate alarak "tercüman kitabı" (Interpreter's Book) ve "Misyoner Kitabı" (Missionaries' Book) şeklinde adlandırmaktadır. Peter Golden de çalışmasında bu terimi kullanmıştır. Bk. Golden 1992. Codex Cumanicus'un ilk kez Géza Kuun yayımlamıştır: Géza Kuun, *Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum*, Budapestini, 1880. Metninin transliterasyon olarak yayını Romanyalı dilci Drimba gerçekleştirdi: Vladimir Drimba. *Codex Cumanicus: Edition diplomatique avec Fac-Similés*. Bucarest: Editura Enciclopedica, 2000; 296 sayfa + 166 sayfalık tipkibasım.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

olarak, insan hayatındaki yerleri dikkate alınarak 1. kuşlar, 2. sürüngenler, 3. sinek, böcek, haşerat, 4. yaban hayvanları, 5. ev hayvanları, 6. kümes hayvanları, 7. balıklar, 8. büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, 9. binek ve yük hayvanları şeklinde gruplandırılmıştır.

1. Kuşlar:

1.1. *balaban* [balaban] “kartal, şahin, av şahini”.

Eserde sözcük Latince “*falchonus*” şeklinde tanımlanmıştır (CC: 109/6, KWb: 48). Clauson, Hakaniye Türkçesinden itibaren Orta Türkçe eserlerdeki *balā* “yavru kuş, yavru” sözcüğünü ele almış; ‘*balaban*’a temas etmemiştir (EDPT 332b). Räsänen Farsçadan alıntı olarak ele almıştır (VEWT: 59). Orta Türkçe metinlerinde şu şekildedir: Terc. 10/2, BM 11/10, TZ 22a/10, PdC: 159, TTS I 386. Modern lehçelerde Trk. *balaban*, Anadolu Ağızları *balaban* (DS I 496), Kaz. *balaban*, Kır. *balaban*, Nog. *balaban*, Kkp. *palaban*, Bşk. *balapan* şeklinde sözcük yaşamaktadır (Hauenschild 2003: 51-52, ESTYa II: 50).

1.2. *bülbül* [bulbul] < Far. “bülbül”.

Latince “*rosignolus*” karşılığı verilmektedir (CC: 109/24; KWb: 70). Ross’un sözlüğüne göre; uzun ve sanki kalemlerle çizilmiş gibi kaşları vardır, rengi sarımsı gibidir, küçük küçük benekleri vardır. Güçlü bir dövüşçüdür ve berrak bir sesi vardır (1994: 253). Räsänen, Osmanlı ve Kıpçak sahalılarında kaydetmektedir (VEWT: 92).

1.3. *çil* [çil] “çil kekligi”

Eserde “*perdix*” karşılığı verilmiştir (CC: 109/14; KWb: 75). Clauson, *çi:l* için iki anlam vermiştir. İlki “ben, çil, vücut izi vb.” diğeri “benekli kuş, tavuk vb.” (EDPT 417b). Ross’un sözlüğüne göre; ayağı yabani tavşaninkine benzer. Kışın bu kuşlar sürü halinde bir araya gelir ve uçarken gıdıklama gibi bir ses çıkarırlar (1994: 128). DLT *çil*, Senglah 220r/29 *çil*, BM I 11,12 *çil*, Kİ 45 *çil*. Trk. *çil*, And. *çil*, Az. *çil*, Gag. *çil*, Kaz. *şil*, Bşk. *sel* (VEWT: 111).

1.4. *çura* [çura] “cura, av kuşu” < Far. *curra*.

Latinedeki karşılığı “*terzororius*” şeklindedir (CC: 109/9; KWb: 77). Hasan Eren *cura* için “bir tür küçük atmaca” tanımını ve Anadolu Ağızlarındaki *cure*, *cüre* biçimlerini vermiş, sözcüğün Farsçada *curra* biçiminde olduğunu söyleyerek, Farsça kökenine vurgu yapmıştır (TDES: 73).

1.5. *çipçik* [çipçic, çipzic] “serçe”

Latince karşılık olarak “*volucres*” verilmiştir (CC: 57/4, 109/4; KWb: 78). Tek veri olarak DLT 552’de geçen *çipçirga* “bülbül”, *çipçik*’ın en eski biçimidir (EDPT 425a). Doerfer köken açıklamasını *çipçuq < *çip + *çuq* şeklinde yapmaktadır (TMEN II: 1146). 13. yüzyıldan itibaren, Tarihi Kıpçak ve Çağatay sahalılarında *çipçuk* / *çipçik* biçimlerinde görülmektedir. İbnMuh. 175 *çipçik*, Terc. 10,7 *çipçuk*, BM 11,12 *çipçak*, Kİ 41 *çapçık*, TZ 25a9 *şipşık*, PdC: 290 *çupçuk*, ŞeyhS. 108 *çumçak*, EAT *çimçik* (Hauenschild 2003: 86-87, VEWT: 109).

Modern Türk lehçelerinde de ç- /ş-, -i- / -i- vb. seslik farklarla bulunmaktadır. Tat. *çipçik*, Kum. *çimçik*, KBlk. *çipçik* ‘serçe’, Kkp. *şımşık*, Özb. *çumçuk*, Bşk. *sepsik*, Kaz. *şımşık*, Kar. *çipçih* / *cipçik* (Hauenschild 2003: 86-87).

1.6. *kügürçin* [kvgirçin] “güvercin”.

Eserde sözcüğün Latince karşılığı yer almamaktadır (CC: 142/5; KWb: 157). Clauson, *kögürçü:n* < *kök* “gri kuş” köküne bağlanmaktadır. İlk olarak Uygurcada *kögürçgen* biçimiyle görülen sözcük, diğer tarihi eserlerde şu şekildedir. DLT 626 *kökörçgün*, Terc. 10,6 *köwercin*, Kİ 83 *kökercin*, BM 12,4 *kökercin*, TZ 13a10 *kögercin* (EDPT 713b, Hauenschild 2003: 112-113,

Turkish Studies

RWb II: 1319, ESTYa III: 58-59). Eren “yabani ve evcilleşmiş birçok türü bulunan bir kuş” olarak tanımlamakta ve Türkçe < ‘*kök*’ten geldiğini kabul etmektedir. Türkçedeki *üveyik* kuş adının da aynı kökten bir türevi olduğunu savunur (TDES: 168).

Orta Türkçede *kögürçün* ve Eski Kıpçakçada *kügürçin* / *kögürçin* olarak geçen sözcük Trk. *güvercin*, Trkm. *gö:gerçin* “yabani güvercin”, Nog. *kögerşin*, Blk. *kögürçün*, Krg. *kögüçkön*, *kögürçkön*, Kaz. *kögerşin*, Kum. *gögürçün*, Alt. *kögörçün*, TatK. *kügerçin*, Çuv. *kāvakarçän* şekillerinde yaşamaktadır. Bazı modern lehçelerde Farsça *kabu:ter* “güvercin” sözcüğünden alıntılama *kepter*, *käftär*, *kepderi* vb. gibi biçimler kullanılmaktadır (bk. TDES: 168).

1.7. *kara-kuş* [charachus, kara kus] “kartal”.

Eserde Latince karşılığı *aquila* şeklindedir (CC 109/5, 130/211, KWb: 193). VIII. yüzyıl Uygur metinlerinden itibaren *kara kuş* tamlamasıyla karşılaşılmıştır. Bk. U II 31,54 *kara:kuş*, DLT 542 *kara:kuş* “kartal”, KB 3949 *kara kuş öñi*, Terc.10,1 *kara:kuş*, BM 7,10 *kara:kuş*, KK 62,13 *kara:ku:ş*. Clauson *kara kuş* tamlaması için ayrı madde başı vermemiştir. Bk. *kara*: EDPT: 643b, *qara quš* DTS 647a.

Modern lehçelerdeki kullanımları şu şekildedir: Az. *garaguş*, Gag. *kara kuş*, Tat. *ķarakoş*, Kum. *ķarakuş*, Nog. *ķarakuş*, Trkm. *garaguş*, Kkp. *ķarakuş*, Özb. *ķarakuş*, Hak. *harahuş*, Bşk. *ķarakoş*, Kaz. *ķara kus*, And. *ķarakuş*, KBlk. *ķara kuş* (Hauenschild 2003: 121).

1.8. *karçığa, karçağa* [çarçiga (dzl. c-), karčaga] < Moğ. “aladoğan, atmaca”.

CC’de Latince *astor* 109/7, *accipiter* 130/261 karşılıkları verilmektedir (KWb: 194). Aynı hayvan için DLT 269’da *boz kuş* adı geçmektedir (Hauenschild 2003: 66). Doerfer sözcüğün Eski Türkçeden Moğolcaya geçtiğini belirtmektedir: *qarçagay* “Habicht” mo. < ET *qartıqa* > Eski Moğ. (TMEN I: 278). Räsänen Moğolcadan alıntı olarak ele almıştır (VEWT: 237). Tarihsel Türk dili sahasında sınırlı birkaç metinde karşılaşılmıştır. İbnMuh. 155 *karçığay*, PdC: 399 *karçığay* / *karçığa*.

Modern lehçelerdeki biçimleri şunlardır: Trkm. *garçığay*, Özb. *karçığay*, Yuyg. *karçığay*, Tat. *karçığa*, Kum. *karçığa*, Kırg. *karçığa*, Kaz. *karşığa*, Kkp. *karşığa*, Nog. *karşığa*, Bşk. *karşığa*, KBlk. *kartçığa*, Alt. *karçağa*, Tuv. *hartığa*, Hak. *hartığa*, Çuv. *hurçka* (Hauenschild 2003: 67, Csáki 2006: 70).

1.9. *kuş* [kus] “kuş”

CC 130/201’de *auis* karşılığındadır. Ayrıca *kara kuş* tamlaması da bulunur (KWb: 204). VIII. yüzyıldan itibaren Türkçenin bütün dönemlerinde tespit edilen, kuşlar için genel bir isimdir (EDPT 670b), Farsçaya da geçmiştir (TMEN III: 1561). Türkçenin yazılı en eski metinlerinden itibaren, kuş türleri için genel bir addir. Tarihsel sahada çoğu metinde karşımıza çıkmaktadır. Eski Uygur metinlerinden IrkB vd. *togan kuş*, *kuğu kuş*, *turnya kuş*, M I 36 *kuş*, U III 32,4 *kuş*, Civ. TT I 23 *kuş*, Orta Türkçe eserlerinde DLT 166-167 *kuş*, *boz kuş*, *kıl kuş*, KB 4199 *kara kuş*, *örün kuş*, Ateb 224 *kuş*, Tefsir 219 *kuş*, Senglah 288r *kuş* “tuyür”, İbnMuh. 175 *kuş*, Terc. 9,19 *kuş*, Kİ 72 *kuş*, BM 11, 9 *kuş*, TZ 23b/6 *kuş*, KK 62/13-14 *dewe kuş*.

Modern Türk dili alanında seslik değişikliklerle, bütün lehçelerde bulunmaktadır. Ayrıntı için bk. Hauenschild 2003: 155-161.

1.10. *saka* [saka] “saka kuşu”.

CC 109/26’da *cardarina* karşılığındadır (KWb. 214). Eren, tanımını vermiş, kökeniyle ilgili birşey söylememiştir: *saka* (2) “başında ve boynunda kırmızı, sarı tüyler bulunan küçük bir kuş (Carduelis carduelis)”. Trk. *saka/ saka kuşu*, TatK. *saka* (TDES: 350).

Turkish Studies

1.11. *sığırçık* [segerçic] “sığırçık (kuşu)”.

CC 109/23'te *colunbus* karşılığındadır (KWb: 227). *sığırçuk* < *sığır* köküne dayandırılmaktadır. Orijinal anlamının “küçük kuş” olması muhtemeldir (EDPT 816a). Eren de ‘sığırçık’ı aynı köke dayandırmakta ve şu şekilde sözcüğün tanımını yapmaktadır: *sığırçık* “kara renkli, uzun gagalı, serçeden iri, ötücü bir kuş, çekirge kuşu (*Sturnus vulgaris*)” < *sığır* + *cık* *küçültme eki*. Çağataycada bu kuşa *sığır kuş* adı da verilmektedir. (TDES: 364). Orta Türkçede DLT 252 *sığırçuk* “al-tayhüc”, İbnMuh. 176 *sığırçuk* “zurzur”, PdC: 369 *sığırçuk* / *sığırçık* / *sığırçın*, Kıpçakçada Terc. 10,10 *sığırçuk* “al-zurzur”, BM 11,14 *sığırçuk*, TZ 18a11 *sıyrışık*, Osmanlı sahasında (XVIII. yy.) *sığırçuk*, *sığırçık* (EDPT 816a ve Hauenschild 2003: 182-183).

Modern Türk lehçelerinde Trk. *sığırçık*, Az. *soğırçın*, *sığırçın*, TatK *sırçık*, *sığırçak*, *sıyrıcın*, *çıyrıcık*, Tat. *sıyrıcık*, Bşk. *sıyrısık*, Özb. *çuğurçık*, Kırg. *çığırçık*, Kum. *sıyrıtğış*, Tel. *sığırçık*, Hak. *sığırçah* biçimlerinde yaşamaktadır (VEWT: 415).

1.12. *taus* [taus] < Far. *ta'us* < Ar. *ta'us* “tavus”.

CC 109/21'da *paonus* karşılığındadır (KWb: 237). DLT 167, 507'de “tavus kuşu” için *yün/yon kuş* karşılığı verilmektedir. Bk. EDPT 941a *yon kuş*. *Tavus* “erkeğinin tüyleri uzun, kuyruğu parlak, güzel renkli, acı ve tiz sesli, süs hayvanı olarak beslenen bir kuş (*Pavo*)”. Eren'e göre Türkçeye Farsçadan geçmiştir. Moğolcaya *tağus* olarak geçmiştir (TDES: 399). Räsänen sözcüğün Trk. < Far. < Ar. < Yun. şeklinde seyrettiğini belirtmektedir (VEWT: 467). Ayrıca bk. Hauenschild 2003: 249, TMEN II: 945, Ross 1994: 16.

Modern Türk lehçelerinde Trk. *tavus*, Trkm. *ta:vus*, Kkp. *tawıs*, Kırg. *toos*, Özb. *tustovuk* “sülün”, ayrıca Tel. *toğus*, *altın toğus* ve Alt. *altın-toğus*, Tuv. *aldın toğus*, *aldın do:s* biçimleri Moğolcadan alınmıştır (TDES: 399).

1.13. *tothar* [totHar] < Moğ. “papağan”.

CC 164/181'de Latince karşılığı *schade*'tir (KWb: 250). *tothar* biçimi Farsçadan Moğolcaya, Moğolcadan da *tothar* biçimiyle Kumancaya geçmiş olmalıdır. CC109/25'te Latince *papagaxius* karşılığında Farsçadan alıntı *totu* biçimi de mevcuttur. Bazı eserlerde *totiquş* şeklinde geçmektedir (Hauenschild 2003: 249, VEWT: 491).

1.14. *turna* [turna] “turna”.

CC 109/12'de *grua* karşılığı verilmektedir (KWb: 257). Clauson kökeniyle ilgili bir açıklamada bulunmamaktadır (EDPT 551b), *turna* “sulak yerlerde ve bataklıklarda yaşayan, göçücü, iri bir kuş (*Grus grus*)” tanımında bulunan ve ağızlardaki *durna* biçimine temas eden Eren, bu adın kuşun çıkardığı sestene geldiğini düşünüyor (TDES: 419). Türkçeden komşu dillere geçmiştir. Bk. TMEN III: 1181. Eski Türkçede IrkB 61'de *turnya: k*

uş, DLT 550'de *turna* “al- kurkī”, KB 74'te *kökiş*. Orta Türkçede İbnMuh. 175 *turna*, PdC: 229 *turna*, Terc. 10,5'te *turna* “al-kurkī”, Kİ 63'te *turna*, BM 11,9 *turna*, TZ 31a1 *turna*, EAT'de *turna* biçimindedir. Bk. Hauenschild 2003: 225-226, Ross 1994: 8-9-10-11, ESTYa III: 301-302.

Modern Türk lehçelerinde Az. *durna*, Trkm. *durna*, TatK. *torna*, Bşk. *torna*, Nog. *turna*, Kkp. *turna*, Kaz. *turna*, Kırg. *turuna*, Özb. *turna*, Alt. Tel. Tub. Kuğ. Şor, Sag. Koy. *turna*, Tuv. *durya*, Yak. *turuya*, Çuv. *tårna* (TDES: 419, Hauenschild 2003: 225-226).

1.15. *üğü* [vgu] “baykuş”.

CC 91/18'de Latince *dugas* karşılığı ve CC 91/19'da *üğü yuñı* için “baykuş tüyü, *d(ugi) pluma*” karşılıkları verilmektedir (KWb: 269). Clauson kökeniyle ilgili bir açıklama yapmamıştır. Bk. *ü:gi*: “owl” (EDPT: 101b), *üğü* “Ohreule, Uhu” < *üki (TMEN II: 612), *ügi*, *ühi* “Eule”

Turkish Studies

(VEWT: 519b), *ühi* “sova” (DTS: 648b), *ühi*, *üki* “baykuş” (TEKİN 1995: 112), *ükkü/ükü* [Tölös], *ügi* [Uyg.], *ügü* “sova- die Eule” (RWb I: 1805, 1808, 1810). Eski Türkçe döneminde ilk olarak KB 2314 *ügi* “baykuş”, DLT’de *ügi*, *ügi* karşımıza çıkmaktadır. Orta Türkçede Senglah 79v/26 *ügü*, Zeban.T33a/14 *hügi*, ŞeyhS. *ügü* “yuhu, gece külahı” (37), BM I 12,2 *ügü*, Kİ 19 *ügü*, TZ 7b-3 *ügü*, EAT’de TTS 4059 *ügi/ügü* (Hauenschild 2003: 232).

Modern Türk lehçelerinde aynı anlamda Trk. *puhu*, And. *uğu (I)* [*uğkuş*, *uğukuş*, *uğukuşu*, *ukuşu*, *ü*, *üğü*], Trkm. *hüvi*, Kırg. *ükü*, KBlk. *ükü*, Kar.(k) *uğıy*, Kaz. *üki*, Kkp. *üki*, Bşk. *ökö*, Özb. *ikki*, Yuyg. *üke*, Tuv. *ügü*, Alt. *ükü*, Tel. *ükü*, Hak. *ügü*, *üge*, *ünge* (Hauenschild 2003: 232).

1.16. *yabalak* [yabalac] “baykuş”

CC 109/13’te Latince *ciuctora* karşılığı verilmiştir (KWb: 109). < *yapākulak* (< *yapaku* + *lak* eki) bk. *yapaku+lak* “yün parçası, yapağı” anlamındaki *yapaku* ve kuş adı yapan +*lak* ekiyle oluşmuştur (OTWF: 90), *yapa:kulak* (EDPT: 875a), *yapalaq* “Eulenart” (TMEN IV: 1774), Räsänen ise < *yapak “Wolle”+ *kulak* “ohr” biçiminde olabileceğini belirtmiştir (VEWT: 187b), Eren de *yapalak* “bir tür baykuş” < *yapak + *kulak* biçimine dayandırmaktadır (TDES: 441b), ayrıca bk. Ross 1994: 93, Hauenschild 2003: 238, RWb III: 262, 279, Barutçu Özönder 1996: 68. Eski Türkçe döneminde ilk olarak DLT 468’de *yapākulaq* “baykuş” biçimiyle görülmektedir. Orta Türkçede Senglah 325v/23 *yapalak*, ŞeyhS. 289 *yapalak*, PdC: 517 *yapalak* “hibou”, EAT’de TTS VI: 4294 *yapalak* “baykuş”, Kıpçakçada BM I 12,2 *jabalaq*, *iyblaq*, DM 12a/4 *yabalak*, Terc. 11a/5 *yabalak*, İdH *yapalak* (22, 29).

Modern Türk lehçelerinde, Trk. *yapalak*, And. *yapalah*, *yapalak* [*yaplak*], Az. *yapalag*, Aza. *qaraqulağ*, Kırg. *capalak*, Nog. *yapalak*, Kaz. *japalak*, Tat. *yâbâlak*, Kkp. *capalak*, Kum. *yabalak*, Bşk. *yâbâlak*, Özb. *yâpâlâkkuş*, Yuyg. *möşükyapilak*, *yapilak*, Koyb. *yabâ kulak*, Hak. *çaba hulak*, Şor *çaba kulak*, *çabañ kulak*.

1.17. *ķorguy* [korguy] “bülbül”.

CC 109/28’de *philomela* karşılığı verilmiştir (KWb: 200). “bülbül” anlamıyla sadece Codex Cumanicus’ta görülmektedir. krş. *ķirgıy*.

1.18. *ķirgıy* [cheegey (dzl. chergey)] “atmaca kuşu”.

CC 109/8’de Latincedeki *sparnerius* karşılığındadır (KWb: 207). EDPT 654b *ķirgıy* “sparrow-hawk”, Clauson kökeniyle ilgili bir açıklama getirmemiş ancak Kuzey-doğu ve bazı lehçelerde Moğolca alıntı *karçiğay* ile yer değiştirdiğine değinmektedir. *ķirgıy* kuşun çıkardığı sese dayanan yansıma kökenli sözcüktür. İlk olarak DLT 551’de *ķirgıy* “al-bāşiq” ve *çibek ķirgıy* “al-yu’yu” şekillerinde görülür. Orta Türkçede İbnMuh. 170 *ķirğu* “bāşiq”, Senglah 295r24, PdC: 446 *ķirgu*, Kıpçakçada Kİ 70 *ķirği* “al-bāşiq”, BM 11,15 *ķirgi*, TZ 7b2 *ķirgi*. Eren *ķirgıy* ve *ķirgıy* biçimlerine “atmaca (Accipiter nisus)” anlamını vermektedir. Yerel ağızlarda *ķirgi* “şahin, atmaca” anlamına temas eder (TDES: 237). Ross’un sözlüğüne göre; silmen, bildirgin ve benzerini yakalayan kuşlara verilen umumi isim (1994: 77).

Modern Türk lehçelerinde şu şekillerdedir: Az. *gırgı*, Trkm. *gırgı*, TatK *ķirgıy*, Tat. *ķıygır*, Bşk. *ķıygır*, Kum. *ķirgıy*, Kırg. *ķirgıy*, Kkp. *ķirgıy*, Özb. *ķirgıy* / *ķıygır*, Yuyg. *ķurgıy*, Sag. *ķirgayak*, Tel. *ķirgıy*, Yak. *ķırbıy*, Çuv. *hērhi* (TDES: 237, Hauenschild 2003: 132, TMEN III: 1461).

1.19. *soğgur* [songur] “doğan, şahin”.

CC 109/20’de Latince *pielfalchus* karşılığındadır (KWb: 222). *soğgur*, erken dönemde ilk hecesi sı > şî (*şinğkor*) olarak Moğolcaya alıntılanmıştır. (EDPT 838a). Ross’un sözlüğüne göre; çevik ve hızlı uçar. Kuğu ve buna benzer kuşları yakalar (1994: 68). Eren’in sözlüğünde: *Sungur*

Turkish Studies

“doğana benzeyen, yırtıcı, avcı kuş”. Modern lehçelerdeki ş-‘li biçimlerin Moğolcadan tekrar alıntılama olduğu açıktır (Csáki 2006: 121, TDES: 377, VEWT: 428, TMEN I: 237, 360). Eski Türkçe döneminde ilk olarak DLT 611 *sıykur*, *suşgur*, Orta Türkçe döneminde şu eserlerde tanıklanmaktadır: İbnMuh. 175, Fazılov II: 297, PdC: 361, Terc. *sunkur*, Kİ 54, BM 12,1 *sungur* / *songur*.

Modern Türk lehçelerinde şu şekillerdedir: Kkp *suşkar*. Trkm. *şuşkar*, Krg. *şumkar*, *şunkar*, Kaz. *suşkar*, Özb. *şuşkar*, Alt. *soşkor*, Uyg. *şoşkar* (Hauenschild 2003: 191-192).

1.20. *sövlün* [soulun] (KWb. 223) “sülün”.

CC 109/22’de Latince *faxanus* karşılığındadır. Bk. *sügli:n* “pheasant”. Clauson alıntı olasılığı üzerinde durmuştur. VIII. yüzyıl Uygur metinlerinden itibaren Türkçede görülmektedir (EDPT 820b). Krş. *süglin*, *süvlin* DLT 223, ŞeyhS. 192, PdC: 360, *sülün* “uzun kuyruklu, eti beğenilen bir kuş (Phasianus)”, *süglün* biçimi de vardır. Eren’e göre kökü bilinmemektedir ve Räsänen’in *sügül-* “braten” köküne dayandırması düşündürücüdür (TDES: 379).

Trk. *sülün*, Trkm. *sülgün* (TDES: 379, Hauenschild 2003: 194).

2. Sürüngenler:

2.1. *kasartka*, *kasartkı* [kasartka, kasartki] (KWb: 195) “kertenkele”.

CC 114/10r, 120/15-16. “kertenkele” karşılığında DLT 552’de *keslinçü* geçmektedir (EDPT 750). Kertenkelenin kuyruğu kesildiğinde yaşamını devam ettirmesi ile ilişkili olarak *kesfiilinden* –(X)uçU ekiyle türetilmiştir (OTWF: 288). BM 11,4 *keseltki*, Kİ 82 *keselteki*, TZ 19b1 *keseltirki*.

Anadolu ağızlarında *keselekege/ keseleke* biçimleri bulunmaktadır (DS VIII: 2768). Ayrıca Baraba lehçesinde *kezeltkü*, KBlk. *keseleke*, Kırg. *keseldirik*, *keşkek*, Kaz. *kesertke*, Kkp. *kesirtke*, Nog. *kesertki*, Bşk. *kesertke*, TatK. *kesertki*, Kar. *kesertki*, Kum. *gesertki* (Hauenschild 2003: 104-105).

2.2. *sazağan* [saxagan] “yılan, ejderha”

CC 108/29’da Latince *serpens*, CC 108/12’de *dracon* karşılığı verilmiştir (KWb. 216).

2.3. *yılan*, *ılan* [gillan, ilan] “yılan”

CC 138/16’da Latince *serpeas*, CC 108/30’da *bixia* karşılıkları bulunmaktadır (KWb: 132). *yıl-* köküne dayandırılmaktadır (ESTYa IV: 277). On iki Hayvanlı Türk Takviminde adı geçen bir hayvandır. Bazı fonetik değişikliklerle tüm tarihsel ve modern lehçelerde gözlenmektedir. Bulgar Hanları listesinde de *dilom* biçimiyle bulunur (EDPT: 930a). Orta Türkçe döneminde DLT 457’de *yılan* ve bunun yanı sıra *ok yılan*, *soğan yılan*, *nag yılan* biçimleri; Kıpçakça eserlerde Terc. 11/17’de *yılan*, Kİ 96’da *yılan*, Çağataycada PdC 128 *ılan* ve 557 *yılan* geçmektedir.

Modern Türk lehçelerinde şu şekildedir: Trk. *yılan*, Az. *ılan*, Gag. *yılan*, Trkm. *yılan*, Tat. *yılan*, Bşk. *yılan*, TatK. *yılan*, Kar. *yılan*, Kum. *yılan*, Nog. *yılan*, KBlk. *cılan*, Kaz. *jılan*, Kırg. *cılan*, Hak. *çılan*, Tuv. *çılan*, Yuyg. *ılan* / *jılan*, Özb. *ılân*, Çuv. *şelen* (Hauenschild 2003: 243).

3. Sinek, Böcek, Haşerat:

3.1. *bit* [bit] “bit”

CC 108/32’de Latince karşılık olarak *sexcupes* yazmaktadır (KWb: 60). VIII. yüzyıl Mani metninde *tonnuş biti* M I: 8,14-16 tamlamasında geçmektedir. Hemen hemen lehçelerin tamamında bulunmaktadır (EDPT: 296b, ESTYa II: 151-152). Tarihsel metinlerde geçtiği yerler DLT 161 *bit*, İbnMuh. 177 *bit*, Terc. 12/2 *bit*, Kİ 28 *bit*, BM 11/6 *bit*, TZ 29a8 *bit* şeklindedir (Hauenschild

Turkish Studies

2003: 62-63). Eren, kökenine değinmemiş ve tanımını şu şekilde yapmıştır: *bit* “insan ve hayvanların derisinde asalak olarak yaşayan böcek, kene” (TDES: 55).

Modern Türk lehçelerindeki durumu şu şekildedir: Az. *bit*, Trk. *bit*, Gag. *bit*, Trkm. *bit*, KBlk. *bit*, Kar. *bit*, Kum. *bit*, Kır. *bit*, Özb. *bit*, Tat. *bet*, Alt. *biyt*, Bşk. *bet*, Tuv. *bit*, Yak. *bit*, Hak. *pit*, Çuv. *pıytā* (Hauenschild 2003: 63).

3.2. *böv* [böv] “örümcek”

CC 130/25r'de Latince *aranca* karşılığında bulunmaktadır (KWb: 66). İlk olarak DLT'de *böy* [505], *bög* [500] ve *bi* biçimlerinde yazılı metinlerde tespit edilmiştir. Bk. CTD II: 257, DLTt III: 206). XI. yüzyılda ünlüsü uzundur. Bk. *bög* “a poisonous spider” (EDPT: 323b), *bī* (Oğuz), *bō* “örümcek” (TEKİN 1995: 105, 183), *bōy* (Hauenschild 2003: 70). Orta Türkçede şu metinlerde tespit edilmektedir: Senglah 150r/29 *biy* (bī?), 127r/29 *bew*, PdC: 180 *bī*, Terc. 12b/1 *bōy* “akrep”, Kİ 37 *bōy* “akrep”, BM I *bōji* “scorpion”, TZ 25a-13 *bōy* “böy, örümcek”. Osmanlı *bō/bōy* “zehirli örümcek” (XIII.TTS I: 662).

Modern Türk lehçelerinde şu biçimlerde: Trk. *bög*, And. *bō* [*boy*, *böcü*, *böç*, *böge*, *bögevi*, *böguse*, *böğü*, *böve*, *böy*, *böyü*, *böyüsü*, *büü*, *büve*, *büvü*, *büye*, *bübü*], Az. *böyā*, Aza. *biyā*, *büyā*, Trkm. *biy*, *mōy*, Kırg. *bōy/bōyü tarantul*, Nog. *biy*, Kar.(k) *biy*, Kaz. *büyi*, Tat. *bōyē*, Kkp. *müy*, Kum. *miya*, Bşk. *bōyō* Özb. *biy*, Çuvaşçada *po*“van.

3.3. *bürçe* [burça] “pire”

CC 108/33'te Latince karşılık olarak *pulices* verilmiştir (KWb: 71). En eski biçimi DLT 215'te *bürge* şeklinde geçmektedir. Clauson, *bürge*'nin sonunda -ge bulunan Eski Türkçe “pire” karşılığında olduğunu ifade eder (EDPT: 362b). Orta Türkçe metinlerinde PdC: 166'da *bürge*, Zeban.T35a/7 *bürge*, Terc. 12,2'de *büre*, Kİ 30'da *bürçe*, BM 11,6-7'de *büre/ bürçe*, ve Osmanlı sahasında *büre* şekilleri karşımıza çıkmaktadır (bk. EDPT: 362b, ESTYa II: 298, OTWF: 84).

Modern Türk lehçelerinde Trk. *pire*, Az. *bire*, Trkm. *büre*, Özb. *bürge*, Kır. *bürgö*, Kaz. *bürge*, Kkp. *bürge*, Kum. *bürçe*, Nog. *bürşe*, Tat. *borça*, Bşk. *börse*, Çuv. *pārša* (Hauenschild 2003: 79).

3.4. *çibin* [çibin] “sinek”

CC 108/31'de Latincesi *musca* şeklindedir (KWb: 75). Eski Türkçe *şinek* yerine ilk olarak Kutadgu Bilig 4499'da *çibin* karşımıza çıkmaktadır (EDPT: 838b). Çağatay sahasında Zeban.T35a/6 *cibin*, Orta Kıpçakçada Terc. 10,11'de *çibin*, BM 10,16'da *çibin*, GT, Kİ, İM'de *çibin/şibin* tanımlanmaktadır (KTS: 49, 51). Eski Anadolu Türkçesi için bk. TTS II: 772. *cibin* “sinek, sivri sinek” Eren kökeniyle ilgili bir açıklamada bulunmamış, *çibin*'i ? işaretiyle birlikte Moğolca *simağul* sözcüğüyle birleştirdiğini, Ligeti'nin ise *simağul*'u Türkçedeki *sinek* ile birleştirdiğini nakletmiştir. Trk. *cibin*, Trkm. *çibin* “sivri sinek”, Blk. *çibin*, Nog. *şibin*, Kkp. *şibin*, Özb. *çivin*, Kırg. *çımın*, Kaz. *şibin*, Tar. *çibin*, Alt. *çımın*, *çümün*, Tel. *çimal*, Şor *şibin*. (bk. TDES: 71, Hauenschild 2003: 185).

3.5. *çırlak* [çirlak] “cırcır böceği”

CC 163/12r'de Latince karşılığı *en vlischin* olan ‘*çırlak*’ın böceğin çıkardığı sesi taklit eden yansıma *çır* kökü ile -*İAk* ekinden türediği açıktır (KWb: 79). Eski Türkçe +*İAk* eki kuş adları yapmaktadır (OTWF: 89). CC dışındaki Orta Kıpçakça eserlerde *çırlak* Kİ'de “küçük çay” ve “akan suyun gürültüsü” anlamlarıyla; İH'de *çırlak* “toygar kuşu” anlamında tanımlanmaktadır (KTS: 43, 51). Türkiye Türkçesindeki *cırcır böceği* ile kökteştir.

3.6. *şandala* [candala] “tahta kurusu”

Turkish Studies

CC 109/2'de Latince *cimices* “böcek” karşılığında verilen sözcüğün kökeni bilinmiyor (KWb: 192). Orta Kıpçakça eserlerden DM 9b/6 *kandala* “tahta kurusu”, Terc. 12b/5 *kandala* “baş biti”, İM 305b/4 *kandala* “bit”, TZ'de “tahta kurusu, beşik biti” anlamıyla tanıklanmaktadır (KTS: 125).

3.7. *курт* [cort, kurt] “kurt, solucan”

CC 108/28'de Latince *vermis* karşılığında *kurt*; 138/15'te *sicut vermis* karşılığında *kurtlay* bulunmaktadır (KWb: 204). VIII. yüzyıldan itibaren Türkçenin tarihsel ve modern dönemlerinde tespit edilmektedir. Bk. *1 kurt* (EDPT: 648a, *qurt I* Hauenschild 2003: 154). DLT'de Oğuz dışındaki Türklerin *курт* adını “kurtçuk, tırtıl vb. (Ar. *dūd*)” hayvan için kullandıkları, “(köpekgiller familyasına ait, yırtıcı hayvan) kurt” için ise *bōri*'yi kullandıkları kayıtlıdır. Gerçekten de en eski yazılı belgelerden modern sahaya kadar bütün Türk lehçelerinde *курт* “kurtçuk, tırtıl vb.” anlamlarda bulunmakta; “(köpekgiller familyasına ait, yırtıcı hayvan) kurt” ise tarihî sahada XI. yüzyıldan itibaren Oğuzların etkili olduğu bölgelerde yazılmış bazı eserlerde tanıklanmakta ve Modern Oğuz lehçelerinde yaşamaktadır. (bk. EDPT: 356a, TMEN II: 784, ESTYa V: 352-353, Hauenschild 2003: 67, TDES: 269). KB *курт* Senglah 286r/1 *kurt*, PdC: 425 *курт*, Terc. 12b/9 *курт*, İrşadM 355a/4, 93a/4 *курт*, Saat. 54b/12 *kurducuğaz*, İbnikesir. 143b/17, 133b/11 *курт*, Muradi. 34b-4-5 *курт*.

Modern Türk lehçelerinde de kurtçuk, solucan türündeki hayvanı adlandırmakta birçok lehçe grubunda yaşamaktadır. Trk. *курт (II)*, Az. *gurd (2)*, Trkm. *gūrt II*, Gag. *курт*. Oğuz grubu ve Halaçça dışındaki lehçelerde “kurt” anlamında *bōri* bulunmakta, fakat “kurtçuk” anlamında *курт* yaşamaktadır. Kırg. *курт I*, Nog. *курт I*, KBlk. *курт*, Kar.(th) *курт*, (k) *курт*, (t) *куртçoh*, Kaz. *курт II*, Tat. *kōrt I*, Kkp. *курт I*, Kum. *hurt*, Bşk. *kōrt*, Özb. *курт I*, Yuyg. *kurut*, *jipek kurut* “ipek böceği”, Tuv. *курт*, Alt. *курт*, Tel. *курт*, Hak. *hurt*, Çuv. *hurt*.

3.8. *köbelek* [kobelek] “kelebek”

Lat. *en ezucwalde* 160/32r (KWb: 149). Orta Türkçeden itibaren (ilk şekli *kepeli*) kullanılmaktadır. DLT 225'te *kepeli*, Tefsir'de *kebelek*, Çağataycada *köpelek*, *göbelek*, Osmanlıcada *kelebek* biçimlerindedir. Clauson kökeniyle ilgili açıklama yapmamış; Eren kelebeğin kanatlarıyla çıkardığı sesi yansıtan, yansıma kökenli bir ad olduğunun düşünülebileceğini ifade etmiştir (EDPT 689b, TDES: 227). Ayrıca bk. ESTYa V: 13-15, VEWT: 291, Hauenschild 2003: 103.

Modern lehçelerdeki *kelebek* metatezli biçimidir: Trk. *kelebek*, Anadolu ağızlarında *kepenek*, *öbelek*, *öpelek*; Az. *kepenek*, Trkm. *kebelek*, KBlk. *gebemek*, *xumelek*, Nog. *küpelek*, Kkp. *gübelek*, Özb. *kapalak*, Kırg. *köpölök*, *köbölök*, Tar. *kepelek*, Alt. *köbölök*, Tel. *köbölök*.

3.9. *sülük* [svlvç] < Far. “sülük”

CC 115/14'te Latincesi *eyn agele* şeklinde kayıtlıdır (KWb: 226). Farsçadan alıntı (< Far. *şaluk*, *zaluk*) bu hayvan adının tanımını Eren şu şekilde yapmıştır: *sülük* “tatlı sularda yaşayan kan emici küçük bir hayvan” (TDES: 379).

Modern Türk lehçelerinde şu şekildedir: Trk. *sülük*, Trkm. *sülük*, Nog. *sülük*, Kkp. *sülük*, Kaz. *sülük*, Kırg. *sülük*, Tel. Şor *şülük*, Çuv. *sělëx* (TDES: 379, VEWT: 436).

3.10. *örümçik* [örvmçik] “örümcek”

CC 115/21r'de Latincesi *di spinne* şeklinde geçmektedir (KWb: 184, 215). Clauson tarafından “örümcek” anlamındaki *örüm* adına dayandırılan sözcük, ilk olarak DLT'de *örümçik* biçiminde tespit edilmektedir. Orta zamanda *örmekçi* ve *örgemçi* biçimlerine de rastlanmaktadır (EDPT: 231b). Erdal < *ör-üm+çi+k* şeklinde kök ayrımını yapmıştır (OTWF: 42). Sevortiyani, *ör-*

II kökü içerisinde ele almıştır (ESTYa I: 552). Orta Türkçe döneminde daha çok Kıpçakça ve Oğuzca eserlerde görülmektedir: HŞ 124'te *örümçük*, TZ 25a/13'de *örümçük/örümçek*, Kİ 10 *örmeçek*, TTS II 757, III 568'de *örümçek/örümüçek*, PdC 57 *örümçek*, PdC 55 *örgemçi*.

Modern sahada Trk. *örümcek*, Az. *hörümçek*, Gag. *örümcek*, TatK. *örümçek*, Yuyg. *ömüçük / ömçük*, Özb. *örgimçek*, Hak. *irimcik / örinmecek*, Tuv. *eeremçik / eeremçigey*, Kır. *cörgömüş* (Hauenschild 2003: 173).

3.11. *sarinçka* [sarinčka] “çekirge”

CC 114/11r'de Latincesi *hoyşrekke*'dir. DLT 245'te *çekürge* yanı sıra *sarıçga* da nakledilmektedir. Clauson, -gA ekiyle türetilen hayvan adlarından olduğunu belirtmektedir (EDPT: 845b), Eren, *çekirge*'nin tanımını “uzun olan art bacaklarına dayanarak uzağa sıçrayabilen, birçok türü olan böcek” şeklinde yapmakta, Clauson'un Eski Kıpçakçadaki *sarinçka* biçimindeki -n-'nin sonradan türemiş (intrusive) bir ses olduğunu belirttiğini nakletmektedir. Eren, '*sarışka*'yı *segirt*-köküne bağlamaktadır. *Sarança* olarak Rusçaya ve *szarancza* olarak Polcaya geçmiştir (TDES: 83b), *çäkürgä* (Hauenschild 2003: 84), Orta Kıpçakçada Terc. 10/18'de *sarinçka*, Kİ 57'de *sarinçkan* biçimlerinde görülmektedir.

Modern lehçelerde aynı böcek türü için *çäkürgä*, *sarinçka*'ya kıyasla daha geniş bir alanda kullanılmaktayken; '*sarinçka*'nın türevlerinin kuzeyde bir kaç lehçeyle sınırlı olduğu görülür: Yak. *saxsirya*, Mad. *sarışka*, Koy. Sag. *sarıska*, Hak. *sarısxa* (Hauenschild 2003: 84).

3.12. *sürü çibin* [svrv çibin] “sivri sinek”

CC 109/1'de Latincesi *çinzare* olarak verilmiştir (KWb: 75, 227). Bk. *çibin*.

3.13. *vacsis* “kımız böceği, koşnil”

CC 82/3'te Lat. *grana de v(ermienlis)* karşılığında geçen sözcük, Türk dilinin başka bir alanında tanımlanamamıştır (KWb: 271).

4. Yaban Hayvanları:

4.1. *ayu* [ayu] “ayı”

Latince arsus karşılığında 108/14'te kayıtlıdır (KWb: 33). Eren, kökeninin bilinmediğini belirtmiştir (TDES: 28a). Ayrıca bk. VEWT: 6a, DTS: 14b, ESTYa I: 112-113, UWb V: 301a. Orhun yazıtlarından itibaren tarihsel Türk lehçelerinin tamamında sözcük tanımlanmaktadır (EDPT: 45b). IrkB 6 *adığ*, Uyg. *adığ*, DLT *ayığ*, KB 5376 *adığ*, Senglah 57v/7 *ayığ/ayık*, ŞeyhS. 65 *ayığ*, BM I 10,14 *aju*, DM 7b/6 *ayu*, KK 69b/11 *ayu*, TZ 15b/3 *ayu*, Kİ 26 *ayu*, Osm. Danişmend. 59b/13 *ayu*.

Modern Türk lehçelerinin hemen hemen tamamında farklı sesletimlerle sözcük yaşamaktadır. Trk. *ayı*, Az. *ayı*, Trkm. *ayı*, Gag. *ayı*, Kırg. *ayuu*, Nog. *ayuw*, KBlk. *ayyu*, Kar. *ayuw*, Kaz. *ayu*, Tat. *âyü*, Kkp. *ayuw*, Kum. *ayuw*, Bşk. *âyüw*, Özb. *âyik*, Yuyg. *eyik*, Tuv. *adıg*, Alt. *ayu* Tel. *ayu*, Hak. *azıg* (Hauenschild 2003: 14).

4.2. *arслан, astlan* [astlan, arslan] “aslan”

CC 107/15'de Latince *leo* karşılığında kayıtlıdır (KWb: 40). Kökeniyle ilgili olarak Eren, aslan < arslan “Afrika'da yaşayan, erkekleri yeleli, kuyruğu püsküllü, çok koyu sarı renkli yırtıcı bir memeli türü” tanımını vermiş; konuyla ilgili görüşleri sıralamıştır (TDES: 20). Görüşler şu şekildedir: Nemeth'e göre < *arsil* + -an eki (Nemeth: Melich Arm 293-295'ten alıntı), Eckmann da bu etimolojiyi benimsemiştir. DLT'de *arsil* “kestane rengi, kumral” anlamına gelmekte, -(a)n da küçültme ekidir. Patrubány, Yakutça “sarı” anlamındaki sözcüğün en eski biçiminin

Turkish Studies

tasarlamasından yola çıkarak **arı* + *sıl* eki + *aḡ* “vahşi hayvan” kökenine bağlamıştır. Budenz (NyK 16: 460’dan) *kaplan* ve *sırtlan* ile birlikte değerlendirmiş; Bang’a göre < **arsıl ilan* biçiminden; Vámbéry’ye göre < *arış* “güçlü” ve *lan* “vahşi hayvan”; Ramstedt’e göre < *ars-* “kükremek” + *lan* (Çince “vahşi hayvan”); Egorov’a göre Vámbéry, Ramstedt ve Şçerbak’ın açıklamalarına ilaveten Kırgızca *arsıl*- “kükremek” fiili de düşünülebilir; Şçerbak’a göre < *ar* “kestane rengi” + *sıl* eki + *aḡ* “yırtıcı hayvan”; Baskakov’a göre *arsıl* + *aḡ*; Räsänen’e göre *-lan* ekiyle kurulmuş bir türev; Clauson’a göre hayvan adlarının sonundaki *-lan* ile kurulmuş (EDPT: 238a); Ligeti de *-lan* ekiyle kurulu *arış-lan* olarak düşünmüştür; Pritsak’a göre Farsça *pars*’tan gelmektedir; Brockelmann *-lan* eki ile yapıldığına değinmiş; Sevortiyani belli başlı görüşleri özetlemiştir; Doerfer Türkçeden Moğolcaya ve bazı Balkan ve Kafkas dillerine geçtiğini belirtmiştir; İbragimov belli başlı etimolojileri özetlemiştir; Pelliot, Bang’ın yazısına göndermede bulunmuş; Joki, Moğolcadan geldiğini ileri sürmüştür. Bk. TDES: 20-23. Sevortiyani arslanın yansıma kökenli olduğunu vurguluyor ve *ars et-*, *ars ars ür-*, *arsıl*- vb. örnekleri veriyor (ESTYA I: 177-179).

Tarihsel Türk dilinde Uyg. *arslan*, DLT 622 *arslan*, KB *arslan*, İbn.Muh. 174 *arslan*, BM 10/5 *arslan*, Kİ 11 *arslan*, Terc. 11/12 *arslan*, TZ 4b/6 *arslan*, PdC: 12 . Modern lehçelerde şu şekillerdedir: Trk. *arslan/aslan*, Az. *aslan*, Trkm. *arıslan*, Özb., Gag., TatK *arslan*, Bşk. *ârslan*, KarT *arıslan*, *arıslanka* “dişi aslan”, Blk *aslan*, Krç *aslan*, Kırg. *arştan*, Nog. *arıslan*, Kkp *arıslan*, Kaz. *aristan*, Alt *arsılan* / *arsıl*, Tel *arsılan* / *arsıl ayu*, Tuv. *arızılaḡ*, Çuv. *arâslan* / *uslan kayâk*. Ayrıntı için bk. Hauenschield 2003: 24-28.

4.3. *böri, börü* [boru, bəri] “kurt”

Latincesi *lupus* olarak 108/16, 113/6’da kayıtlıdır (KWb: 66). VIII. yüzyıl Orhun Yazıtlarından itibaren Türkçenin tarihsel dönemlerinde bulunmaktadır. Eski Türkçe *böri*, İrqB 27 *böri*, DLT 542 *böri*, KB 449 *böri*, Harezmi *böri, börü*, Terc. 11/3 *börü*, BM 10,6 *börü*; Kİ 30 *börü*, TZ 16a12 *böri*, PdC: 168 *böri*. Bk. EDPT: 356a, Hauenschield 2003: 67-70, ESTYA II: 219-221, TMEN II: 784.

Azeri ve Anadolu sahası dışında modern Türk lehçelerinin hemen hemen tamamında kullanılmaktadır. Trkm. *böri*, Nog. *böri*, Kkp. *böri*, Kaz. *böri*, Özb. *böri*, Yuyg. *böri*, TatK. *börü*, Kar. *börü*, KBlk. *börü*, Kum. *börü*, Kırg. *börü*, Alt. *börü*, Tuv. *börü*, Yak. *börö*, Tat. *büre*, Bşk. *büre*, Hak. *püür* (Hauenschield 2003: 70).

4.4. *canavar* [yanauar (dzl. j-)] < Far. “canavar”

CC 107/13’te Latince *bestia* karşılığındadır (KWb: 98). Tek bir hayvan adından ziyade, yırtıcı hayvanları içine alan genel bir ad.

4.5. *savsar* [sausar] < Far. “sansar ve derisi”

Latince (*pellis martori* 85/5 karşılığı verilmiştir (KWb. 216). DLT 242’de tek veri olarak geçen *sarsal* “sansar, gelincik” ile bağlantılı görünüyor. Terc. 11,14 *savsar*, PdC: 356 *susar* / *susur*, TZ 15b3 *savsar* (EDPT 854b, DTS 489, TMEN III: 1294, Hauenschield 2003: 178).

Modern lehçelerde şu şekilde izlenebilir: Trk. *sansar*, Kar. *sansar*, Tat. *susar*, Kaz. *susar*, Bşk. *husar*, Kırg. *susar*, KBlk. *suwsar*, Kkp. *suwsar*, Alt. *suuzar*, Yuyg. *söser*, Çuv. *sâsar*.

4.6. *sıçkan* [siçchan] “sıçan, fare”

CC 108/22’de Latince *ratus* karşılığındadır (KWb: 227). Kökeniyle ilgili olarak Clauson, hayvan adlarına eklenen *-gAn* ile türediğini belirtmektedir. Bütün lehçelerde *s-/ç-/t-* ve *-gan/-kan/-an* fonetik-morfofonetik değişiklikleriyle yaşamaktadır. İlk olarak VIII. yüzyıl Uygur sivil belgelerinde H I 56’da *sıçgan* ve oniki hayvanlı Türk takviminde TT VII ve VIII P.33’de *sıçgan*

Turkish Studies

görülmektedir. Orta Türkçede DLT 220'de *sıçgan*, Çağataycada PdC 365 *sıçgan* / *sıçan*, Terc. 11/12 *sıçkan*, Kİ 56 *sıçkan*, BM 10/13 *sışkan*, KK *sışan*, TZ 83a/6-7 *sıçan*, Osmanlı sahasında *sıçan* olarak karşımıza çıkmaktadır (EDPT: 796b, Hauenschild 2003: 180).

Modern Türk lehçelerindeki dağılımı şu şekildedir: Trk. *sıçan*, Az. *sıçan*, Gag. *sıçan*, Trkm. *sıçan*, TatK. *sıçan*, Özb. *sıçkan*, Bşk. *sışkan*, Nog. *sışkan*, Kırg. *çıçkan*, Kum. *çıçkan*, Alt. *çıçkan*, KBlk. *çıçhan*, Yuyg. *çaşkan*, Tat. *tıçkan*, Kaz. *tışkan*, Kkp. *tışkan* (Hauenschild 2003: 180).

4.7. *silevsün* [silausun] < Moğ. “vaşak ve kürkü”

Latince karşılık CC 85/8'de (*pellis*) *lupi cerueri* yazmaktadır (KWb. 219). Moğolcadan Kıpçakçaya geçmiştir. Tarihsel sahada CC dışında yalnızca Çağataycada görülmektedir. Modern Türk lehçelerinden Volga Kıpçak alanında yaygındır. Ayrıntı için bk. Csáki 2006: 109, VEWT: 421.

4.8. *dela* [dela] < Far. “sansar”

CC 85/6'da Latince (*pellis*) *foyne* karşılığında yazmaktadır (KWb: 83).

4.9. *fil* [fil] < Far. “fil”

CC 81/11'de *fil tişi* için Lat. *dentis elofanti* karşılığı bulunmaktadır (KWb: 97). Ayrıca CC 108/9'da Lat. *alofans* karşılığında *pil* şeklinde yazımı görülür (KWb: 187). Eski Türkçede ve Orta Türkçede bahsi geçen hayvan için *yaña yañam*, *yañan*, *yagan* ve türevleri kullanılmıştır. Uygurca eserlerde M II: 8,13 *yangam*, TT VIII: B8'de *yaña teg*, C 5'te *tişi yaña*, U I: 3,2'de *tonga yaña teg küçlüğ erser* ibarelerinde görülür. DLT 608'de *yañan* ve 456'da *yağān* şeklinde iki değişiksinden bahsedilmektedir. KB 2817'de *kerekinde balsa kişi öz mungı/ yam erse yangança bolur ol tengi*; 3391'de *bela mihnet erse yangan teg yüder*; Harezmi çevresine ait Kısasü'l-enbiya'da da 26r19 *yañan kuyrukın tebretti*, 139r20 *yañan süngükündin taht berdi*, PdC 556'da *yıgant* gibi şekillerde tespit edilmektedir. Modern lehçelerde *yañan* ve türevleri Tuva, Altay lehçelerini içine alan dar bir sahada yaşamaktadır (Hauenschild 2003: 237-238). Farsçadan alıntı olan fil ise daha yaygındır. Trk. *fil*, Trkm. *pil*, Özb. *pil*, Tat. *bil*, Kaz. *pel* vb. (VEWT: 145).

4.10. *ırs* [ırs] < Rus. “vaşak”

CC 108/13'te Lat. *uncia* karşılığı verilmiştir (KWb: 274). Türkçede yalnızca bu metinde geçmektedir. < Rus. *ırs*' (VEWT: 166).

4.11. *keyik* [cheyc] “yabanî hayvan”

Latincesi *saluaticus* CC 74/14'de kayıtlıdır (KWb: 136). Ayrıca, “yabanî domuz” anlamında (Lat. *p(orculus) saluaticus* 107/23) *keyik toñuz* biçimiyle de yer almaktadır. Eren tanımını şu şekilde yapmıştır: *Geyik* “erkeklerinin başlarında uzun ve çatalı boynuzları olan memeli hayvan (*Cervus elaphus*)” (TDES: 155). Kökeniyle ilgili bir şey söylenmemiştir. Bk. EDPT: 755a, ESTYa V: 21-23. Eski Türkçeden (VIII. yy.) itibaren Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada *keyik* “yabanî hayvanı, yabancı olan her şey, eti yenen hayvanlardan ceylan, sığın, dağ keçisi gibi hayvanlar” için kullanılır. Kök Türk *keyik*, Uyg. (VIII. yy.) *keyik*, DLT 518 *keyik*, KB 698 *keyik*, Tef. 178 *keyik*, Senglah 317r *kéyik*, NF 338/4 *kedik*, Terc. 11/2 *keyik*, BM 10/7 *sawan keyik*, *keyik sığır*, KK 62/6 *kéyik*, TZ 38b/3 *kéyik*, Osmanlı sahasında *geyik*. Bk. EDPT: 755a.

Modern Türk lehçelerinde aşağıdaki şekillerdedir: Trk. *geyik*, Trkm. *keyik* “ceylan”, Blk *kıyık* “vahşi hayvan”, Nog *kıyık* “yabanî”, Kkp *kıyık* “yabanî dağ keçisi”, Özb *kıyık*, Kırg. *kıyık* “yabanî hayvan”, Alt., Tel., Kuğ., Şor, Sag., Koy., Kaça, Küer., *kiik* “yabanî hayvan, geyik”, Çuv. *kayäk* “yabanî”, *kayäk xur* “yaban kazı” (Hauenschild 2003: 109).

Turkish Studies

4.12. kirpi [kirpi] “kirpi”

120/5-2-26 (KWb: 148). Kökeniyle ilgili olarak bk. EDPT: 737b, ESTYa V: 72-74, VEWT: 272. Eren, Farsçada *kirpuu* (Vullers) olarak geçtiğini; buna dayanarak Egorov’un Farsçadan alıntı olduğu yolundaki açıklamasının yanlış olduğunu belirtmiştir. Eren, tanımını şu şekilde yapmıştır: *Kirpi* “sırtı dikenlerle kaplı memeli hayvan (*Erinaceus europaeus*)” (TDES: 246). Eski Türkçeden itibaren kullanılır. Uyg. (VIII. yy.) *kirpi*, DLT 209 *kirpi*, *oklug kirpi*, Seng. *kipri*, *kipri tiken*, PdC 482 *kipri*, Kİ 80 *kirpi*, BM 10/9 *kirpi*, TZ 29a/7 *kirpi*.

Modern Türk lehçelerinin hemen hemen hepsinde yaşamaktadır. Trk. *kirpi*, Gag. *kirpi*, Az. *kirpi*, Trkm. *kirpi*, TatK. *kirpi*, Kar. *kirpi*, KBlk. *kirpi*, Kum. *kirpi*, Kaz. *kirpi*, Kırg. *kirpi*, Kkp. *kirpi*, Nog. *kirpi*, Özb. *kirpi*, Yuyg. *kirpe* (Hauenschild 2003: 110).

4.13. kiş [chis] “samur”

CC 85/4 Latincesi *zebelin* (KWb: 148). Türkçede *kiş* hem hayvanın adı hem de derisi için kullanılmaktadır. Modern Türk lehçelerinin çoğunda yaşamaktadır (EDPT: 752b). Farsçaya da geçmiştir fakat Ural ya da Hint-Avrupa kökene dayanmamaktadır (TMEN III: 1698). Kök Türk yazılı belgelerinden itibaren Türkçede izlenebilmektedir. BKT/G12 *kiş*, BK/K11 *kiş*, DLT 498 *kiş*, KB 3836 *kiş*, Seng. 315r/11 *kiş*, PdC 486 *kiş*, Harezmi *kiş*, Kİ 83 *kiş*, TZ 19a/11 *kiş*. Ayrıca bk. *kiş II* (KTS: 150).

Modern Türk lehçelerinde Kum. *kiş*, Kırg. *kiş*, Özb. *kiş*, Alt. *kiş*, Tat. *keş*, Bşk. *keş*, Nog. *kis*, Tuv. *kis*, Yak. *kiis* (Hauenschild 2003: 111).

4.14. közsüz [choxis, chcoxis] “kör, köstebek”

Latincesi CC 99/5’da *caecus*, CC 108/21’de *talpa* şeklindedir (KWb: 157). BM *közsüz temek*, Kİ 82 *közsüz sebek*, Osmanlı sahasında *gözsüz sepet*, *gözsüz tebek* TTS II 467; III 320, IV 365-366. Ayrıca bk. EDPT: 762b, ESTYa V: 122-123, VEWT: 312.

Köstebegin gözleri hemen hemen hiç görmediği için, yapılan adlandırmalarda da bu özelliği vurgulanmıştır. Modern Türk lehçelerinde “köstebek” için kullanılan adların çoğu “kör, gözsüz” anlamını taşıyan yapılarıdır. Trk. *kör sıçan*, *kör fare*, Anadolu Ağızlarında *gözsüz*, *gössü*, *göstü*, Kaz. *körtüşkan* “kör sıçan”, Bşk. *hukır sıskan* “kör sıçan, köstebek”. Bk. *köstebek* TDES: 261.

4.15. opea “köstebek”

Bu ad yalnızca CC’de geçmektedir (KWb: 178). Türk dilinin başka bir sahasında tanımlanamamıştır. Krş. *közsüz*.

4.16. kıra küzen [cuxan, chusan] “1. sansar, 2. kokarca”

Lat. *g(attu) spucius* 108/18, (*pellis gati spaçi* 85/11 (KWb: 160). Yazılı metinlerimizde ilk olarak DLT 204’te *küzen* geçmektedir. Harezmi Türkçesinde de *küzen* olarak geçen bu ad, Kıpçakça eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Terc. 11/14 *küzen*, Kİ 82 *küzen*, BM 10/9 *küzen*, TZ 36a/12 *küzen*. Bk. *küzen* EDPT: 761b, KTS: 170, Hauenschild 2003: 118-119, TMEN I: 328.

Modern lehçelerde dağılımı şu şekildedir: Trkm. *küzen* / *gözen*, Kkp. *güzen*, Tat. *közen*, Bşk. *közen*, Yuyg. *küzen*, Alt. *küzen*, TatK. *küzen*, Kaz. *küzen*, Nog. *küzen*, Hak. *küzen*, Kırg. *küzön*, Kum. *sasık gözen*, Özb. *sassık küzen*, Tuv. *küzen*, Anadolu Ağızlarında *göçen* (Hauenschild 2003: 119).

4.17. kıban [kaban] “yaban domuzu”

Lat. *aper* 131/11 (KWb: 188). Çağatay sahasında Zeban.T33a/9’da *kıban* “erkek domuz”

Turkish Studies

(Abuşka 303, Senglah 265r21); Kıpçakça sözlüklerden DM 7b7/13'te *kaban* “büyük domuz” şeklinde geçmektedir.

4.18. *ķarsak* [charsac] “bozkır tilkisi, karsak ve derisi”

Lat. (*pellis*) *vulpe de arena* 85/9 (KWb: 194). Eski Uygurcada Altun Yaruk 599/6'da *karsak*; Orta Türkçe içerisinde DLT 238'de *ķarsak*, PdC: 400'de *ķarsak* TZ 7b/9'da *karsak* “bozkır tilkisi” anlamıyla görülmektedir. Bk. EDPT: 663b, TMEN III: 1459, ESTYa V: 313-314, VEWT: 267. Eren tanımını *karsak* “bir cins küçük tilki (*Canis corsac*)” şeklinde yapmıştır (TDES: 215).

Modern Türk lehçelerinde Trkm. *garsak* “bozkır tilkisi”, Nog. *karsak*, Kkp. *karsak*, Bşk. *karhak*, Kırg. *karsak*, *karsak tülkü*, *karsañ* “bozkır tilkisi”. Lehçelerde *karsak* yanı sıra Moğolcadan alıntı *kırsa* biçimi de göze çarpar. Kırg. *kırsa*, Tuv. *kırza*, Yak. *kırsa* (Hauenschild 2003: 126).

4.19. *ķoyan* [coyan] “tavşan”

Lat. *lepus* 84/23, 108/17 (KWb: 198). Orta çağ öncesinde tanıklanamamasına rağmen ‘*koyan*’ın bazı kuzeydoğu lehçelerindeki durumu ve Çuvaşçadaki *xoran* biçimi, sözcüğün kökenini daha eski bir *kodan şekline dayandırmaktadır. *tawışgan/ tawşan*’ın eş anlamlısı olarak bazı lehçelerde görülür. Eski Uygurcada (VIII. yy.) *koyan/koyun*; Çağataycada PdC: 441 *koyan*, Harezm'de *koyan*, Terc. 11/4 *koyan*, Kİ 76 *koyan*, TZ 4b/8 *kıyan*, BM 10/6 *koyan*, TZ 4b8 *koyan* şeklinde görülmektedir (EDPT: 678a). Ayrıca bk. TMEN II: 966.

Modern lehçelerde; Bşk. *kuyan*, Nog. *koyan*, Kaz. *koyan*, Kırg. *koyon*, Kar. *koyan*, Alt. *koyon / köyön*, Tel. *koyon / köyön*, Leb. *koyon / köyön*, Koyb. *kozan*, Sag. *kozan*, Şor *kozan*, Hak. *hozan*, Tuv. *kodan*, *koygun* ve bazı orta kuzey, orta güney ve kuzey batı lehçelerinde *koyan* vb. biçimlerdedir (Hauenschild 2003: 200).

4.20. *maymun* [maymun] < Ar. “maymun”

CC 108/15'de Latince karşılığı *symia*'dır (KWb: 162). Kıpçakça eserlerden DM 7b/7 *maymun*, KK, TZ geçmektedir. Eski Türkçe ve Orta Türkçe metinlerinde eş anlamlısı *beçin* ve türevlerine rastlanmaktadır (Hauenschild 2003: 61).

4.21. *palanğ* [palang] < Far. “leopar”

Lat. *leopardus* 85/15 (KWb: 187). Codex dışında Kıpçakça eserlerden GT'de *peleng* “kaplan veya pars” anlamıyla geçmektedir.

4.22. *teyin* [tein, ten (dzl. tein)] “sincap”

CC 85/1'de *varius*, 85/3'te *ķara teyin* “kurşuni sincap (*pellis scoyrolı*)” karşılığı verilmiştir (KWb: 239). *kök teyeñ* tamlaması içerisinde, bu hayvan adına Kök Türk yazıtlarında ilk olarak rastlanmaktadır. *kök teyeñ* veya *kök tiyiñ* için “gök sincapları, gök sincap, mavi sincap, tarbagan = gri, boz sincap” vb. anlamlandırmalar yapılmıştır (Aydın 2006). Orta Türkçe metinlerinde DLT 606'da *tegiñ*, KB 5367 ağı çuz *téyiñ kiş*, KB 5825 *téyiñ kiş öngi tuttu dünya içi*, PdC 356 *téyiñ*, Terc. *teyin*, Osmanlı *teyin* şeklinde geçmektedir (EDPT: 569, Hauenschild 2003: 202).

Modern Türk lehçelerinde: Bşk. *teyen*, Tat. *tiyen*, Kaz. *tiyin*, Özb. *tiyin*, Yuyg. *tiyin*, Alt. *tiyiñ*, Kum. *tiyin*, Kırg. *tiyin*, Kkp. *tiyin*, Nog. *tiyin*, Tuv. *diñ*, Hak. *tiin*, Yak. *tiñ*.

4.23. *toñuz* [tongus, tugux (dzl. tongux) 107/24] “domuz”

CC'de *toñuz* (Lat. *porcus* 107/22, 127/18), *tişi toñuz* “dişi domuz” (Lat. *troya* 107/24) ve *keyik toñuz* “yabanî domuz” (Lat. *p(orcus) saluaticus* 107/23) biçimlerinden bahsedilmiştir (KWb: 249). Eski Türkçede *lağzın* yanı sıra *toñuz* olarak görülmektedir. Kökeni karışıktır. Eren *toñ* “yağlı, semiz, şişman” köküyle bağlantısını üzerinde durulmaya değer bulmuştur. Ramstedt, Korece *ton*

Turkish Studies

“pig” ile birleştirmiştir bk. TDES: 118-119. DLT 603 *tojuz*, KB 2311 *tonguz teg titimlig*, PdC: 249 *tojuz*, Orta Kıpçakçada Terc. 11/13 *tonguz*, Kİ 65 *toj üz*, BM 10/13 *tonguz*, KK 62/8 *donguz*; Osmanlı sahasında TTS II: 1217-1218 *tojuz/domuz* biçimindedir. Ayrıca bk. TMEN II: 945, ESTYa III: 268, RWb III: 1170, Hauenschild 2003: 218.

Modern Türk lehçelerinde aşağıdaki şekillerdedir: Trk. *domuz*, Trkm. *doñuz*, Blk. *tojuz*, TatK. *duñgız*, Nog. *domız* ve *şoşka*, Kaz. *doñız*, Kkp. *doñız* ve *şoşka*, Alt, Tel *tojıs*.

4.24. *tülkü* [tulchu] “tilki”

Lat. (*pellis vulpe* 84/30 (KWb: 259). Eski Uygurcada IrkB, U II 31, Altun Yaruk 599/16 vb.) *tilkü*, DLT 216’da *tilkü*, KB 5376 *böri tilkü arslan adıg ya tonguz*, PdC: 244 *tülkü*, Terc. 11/4 *tilkü*, Kİ 39 *tülkü*, BM 10/7 *tilkü*, *dilkü*, TZ 11a/2 *tülki*, Osmanlıcada *dilkü* şeklinde geçer. Kökeni açık olarak bilinmemekle birlikte, Eski Türkçe *tük* “tüy, kıl, yün” sözünden +II, +IU ekiyle yapıldığı görüşü bulunmaktadır (EDPT: 498b; TDES: 408).

Modern Türk lehçelerinde aşağıdaki şekillerdedir: Trk. *tilki*, Trkm *tilki*, Nog *tülki*, Blk *tülkü*, Özb *tulki*, Kkp *tülki*, Kaz. *tülki*, Kırg. *tülkü*, Bşk *tölkö*, TatK *tölkö*, Alt, Tel, Şor *tülkü*, Hak. *tülgü*, Tuv. *dilgi*, Çuv. *tilë* (EDPT: 498-499, Hauenschild 2003: 211).

5. Ev Hayvanları:

Codex Cumanicus’ta “evcil hayvan, ev hayvanı” anlamında *ikti* [ykti] (*domesticus* 74/13) sözcüğü verilmiştir. Eserdeki ev hayvanlarına ad olan sözcükler *it*, *kançık*, *maçı*’dır.

5.1. *it* [jtt, jt, yt] “it, köpek”

Sözcüğün Latince karşılığı CC 108/6’da *canis*, 113/1-17’de *der hunt* olarak yazılmıştır (KWb: 108). Eski Türkçeden (VIII. yy.) itibaren *it/it* biçiminde kullanılmaktadır. Kökeniyle ilgili birşey söylenmemiştir. Eski ve yeni lehçelerin hemen hemen tamamında yaygın bir biçimdedir. Bk. EDPT: 34a; TDES: 196; KTS: 116; Hauenschild 2003: 96, TMEN II: 633, ESTYa I: 385.

5.2. *kançık* [kançik] “kancık, köpek, dişi köpek”

Lat. *eyn theve* 161/121 (KWb: 192). İlk tespit edildiği metin DLT’dir. Çağataycada ve Orta Kıpçakça eserlerde tanıklanmaktadır. Seng. 277v/20 *kançık*, Terc. 11/10 *kançık*, Kİ 74 ve BM 10/12 *kançuk*, TZ 30b/12 *kançık* şeklinde metinlerde görülmektedir. Türkçede *kancık* “dişi köpek” ve çoğunlukla “dişi hayvan” için kullanılmaktadır. Kökeni bilinmemekle birlikte Eren, son ekin küçültme eki olduğunu belirtmiştir (TDES: 206). Ayrıca bk. TMEN III: 1532, EDPT: 634b, ESTYa V: 257.

Modern Türk lehçelerinde kuzey-doğu lehçeleri dışında yaygındır: Trk. *kancık*, Trkm. *gancık*, Gag. *kancık*, Blk. *kançık*, Kkp. *kanşık*, Kaz. *kanşık*, Kırg. *kançık*, TatK. *kançık*, Yuyg. *kancuk / kançık* (Hauenschild 2003: 120).

5.3. *maçı* [mazi] “erkek kedi”

CC 108/8’de Latince karşılığı *gatus*; CC 108/7’de *maçı tişi* “dişi kedi (Lat. *gata*)” tamlaması da bulunmaktadır (KWb: 161). Kuzey-batı lehçelerinde “kedi” için kullanılan standart biçimdir. Kökeni bilinmemektedir. Tarihsel alanda ilk olarak Codex Cumanicus’ta ve diğer Orta Kıpçakça eserlerde geçmektedir. Terc. 11/11 *maçı*, Kİ 87 *maçı*, GT 268/1 *maçı*. Bk. EDPT: 765b; KTS: 175.

Modern Türk lehçelerinde Tat. *maçe*, Kar. *maçı*, Kaz. *meçe/meçi*, Tel. *mijik*, Özb. *möşük*, *müşük* biçimleri bulunmaktadır.

Turkish Studies

6. Kümes Hayvanları:

6.1. horoz [ghorox] < Far. "horoz"

Latince *galum* 109/17 karşılığında geçmektedir (KWb: 103). Eren, tanımını "tavuğun erkeği" şeklinde yapmış; Farsça *huroos*'dan alıntı olduğunu belirtmiştir (TDES: 180). Codex Cumanicus dışında da Orta Kıpçakça eserlerde geçmektedir. BM, DM, İM, TZ *horoz / horaz* (KTS: 98).

Modern Türk lehçelerindeki şekilleri: Trkm *horaz*, Kırg. *koros*, Kaz. *koraz*, Nog. *koraz*, Kkp. *koraz* (TDES: 180). Bk. TMEN II: 861.

6.2. kaz [chax] "kaz"

Latince *ocha* 109/15 karşılığında geçmektedir (KWb: 197). VIII. yüzyıldan itibaren metinlerde tanıklanmaktadır. Uygurca Suv. 4/ 12 vd. *kaz*, DLT 509 *kaz*, KB 72 *kaz*. Orta Kıpçakça eserlerin çoğunda bulunmaktadır. Terc. 10/5 *kaz*, BM 11/11 *kaz*, DM 12a/2 *kaz*, İM, GT 180/9 *kaz*, Kİ 71 *kaz/ karaca kaz*, KK 39/4 *kaz*, TZ 4b/11 *kaz/ töpe kaz* (KTS: 98). Eski Anadolu ve Osmanlı sahalarında da yaygındır.

Modern lehçelerin hemen hemen tamamında yaşamaktadır. Trk. *kaz*, Az. *gaz*, Trkm. *gaz*, Tat. *kaz*, Kırg. *kaz*, Nog. *kaz*, Kum. *kaz*, Kaz. *kaz*, Bşk. *kaz*, Tuv. *kas*, Yuyg. *gaz*, Özb. *gaz*, Hak. *has*, Yak. *haas*, Çuv. *hur* (Hauenschild 2003: 129).

6.3. tavuk, tavoh [tauc, taoH] "tavuk, horoz"

CC'de iki yerde yer almaktadır. Latince *gallus* 113/5, *galina* 109/16 (KWb: 238). **takī+gū* > "tavuk" bk. *takī.ġu*: Erken dönemlerde Moğolcaya *takiya* şeklinde geçmiştir (EDPT: 468b), Doerfer, yansıma kökenli ve çok eski bir ek olan -*gū* ile yapılmış olabileceğini ya da alıntı olabileceğini belirtmektedir (TMEN II: 861), *taquq* "kuritsa" (DTS: 648a), Eren, kökeninin bilinmediğini söylemiş ve kökeni hakkında Ramstedt'in Moğolcadan alıntı dediğini; Gombocz'un Türkçeden Moğolcaya geçtiğini savunduğunu, buna mukabil Ramstedt'in Türkçe ve Moğolca biçimlerin eski bir kültür dilinden alıntı olduğunu savunduğunu ve Brockelmann'ın yansıma kökenli olduğunu savunduğunu belirtmiştir. *tavuk* "eti ve yumurtası için üretilen bir kümes hayvanı" (TDES: 398). Tarihsel Türk lehçelerinde sözcük, VIII. yüzyıldan itibaren tanıklanmaktadır. Şu.N 10; W 4 *takī.ġu*.; Civ. *takī.ġu*, DLT *takuk* "tavuk", NF 318-7 *taquq/ tawuk*, Senglah 157v/21 *takuk*, ŞeyhS. *taġuġ*, AOYarlık *taġaġu/tawuk*, DM 11b/5 *taġuġ/taquq*, BM I 12,7 *taquq, toquq*, Kİ 65 *taquq*, KK 47b/10 *tavuk*, İrşadM 114a/2 *tawuk*, 188a/7 *tafuq*, TZ 15b-5 *tavuk*, Terc. 11a/9 *daquq* (Tkm) Osm. *dakuk, tavuk, tavucak, tavuġ*.

Modern Türk lehçelerinde çeşitli ses değişimleriyle yaşamaktadır. Bazı Sibirya lehçelerindeki *takaa*, *dagaa* gibi kullanımların ise Moğolcadan tekrar alıntı olduğu düşünülmektedir. Trk. *tavuk*, And. *tavik*, Az. *toyug*, Trkm. *tovuq*, Gag. *tauk*, Kırg. *took*, Nog. *tavik*, KBlk. *tawuk*, Kar.(h) *tavuk*, (k) *tavuk*, (t) *tavuh*, Kaz. *tawıq*, Tat. *tāvıq*, Kkp. *tawıq*, Kum. *tawuk*, Bşk. *tāvıq*, Özb. *tāvuk*, Yuyg. *toġu, tawuk* (dial.), Suy. *taġa/taġaġa/taġaġı/taġaġı*, Tuv. *dagaa*, Alt. *takaa*, Hak. *taġah*, (dial.) *taġah* (Hauenschild 2003: 196).

7. Balıklar:

7.1. alaboġa [alaboga] "alaboġa adlı bir büyük balık, balina"

CC 160/11r'de Latince *cetus* karşılığında geçmektedir (KWb: 34). Tarihsel modern sahada CC dışında bu balık adıyla karşılaşılmamıştır. Ancak benzer biçimde, Türkçede hayvan adları yapımında *ala* renk adı zaman zaman kullanılmıştır. Seng. 49r23 *ala luga, ala bōke*, Terc. 29/7 *ala kuş*, Trk. *ala balık* vb. bk. EDPT: 126a, VEWT: 15, Barutçu Özönder 1996: 62.

7.2. *baluq* [baluc] “balık”

Lat. *piscis* 43/12 (KWb: 49). Eski Türkçeden itibaren kullanılır. Uygurca *baluq*, DLT 190 *baluq*, KB 5366 *baluq*, Fazılov I: 181 *baluq*, PdC: 154 *baluq/ baluq*, İbnMuh 180, Terc. 7/4 *baluq*, Kİ 36 *baluq*, KK 63/2 *baluq*, BM 5/1 *baluq*, TZ 19a8 *baluq* (EDPT: 335b). Eren, kökünün bilinmediğini belirtmiş ve şu tanımı vermiştir: “suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı” (TDES: 36).

Modern sahada bütün lehçelerde bulunmaktadır. Trk. *balık*, Az *balıq*, Trkm *baalik*, TatK *balık*, Bşk., Nog., Kkp., Kaz., Kırg. *balık*, Sart. *balık*, Alt., Tel., Kuğ., Şor, Sag., Koy., Kaça, Küer. *palık*, Tuv. *balık*, Yak *balık*, Çuv. *pula* (ESTYa II: 59-60, Hauenschild 2003: 52-55).

8. Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvanlar:

8.1. *boğa* [boga] “boğa”

CC 108/26’da Latince karşılık olarak *torus* yazılıdır (KWb: 62). Türkçe yazılı metinlerde VIII. yüzyıldan itibaren tespit edilmektedir. Köktürk abidelerinde Tonyukuk 5’te (TEKİN 1994: 5,6), Uygurca eserlerden USp 68, PP 65/3’te *buka* biçimiyle, Karahanlı sahasında DLT 545, KB 5801’de *buka*, Çağataycada PdC: 171 *buğa* ve Seng. 136r/24’te *buğa*, Orta Kıpçakça eserlerden BM 7,8 *buga*, TZ 11a2 *buga*, Kİ 33 *buga*, KK 62/2 *buga*, Eski Oğuz sahasında (örneğin Dede Korkut’ta “bir yazın bir güzün *buğa* ile *buğrayı savaştururlar idi*” bk. Ergin 1958: D 15, 9-11) geçmektedir (EDPT: 312a).

Modern sahada b-/p-, -k/-g/-ğ-, -o/-u- fonetik değişiklikleriyle bütün lehçelerde bulunmaktadır. Trk. *boğa*, Az. *buga*, Trkm. *buga*, Kkp. *buga*, Tuv. *buga*, Kaz. *buka*, Kır. *buka*, Bşk. *buga*, Nog. *buga*, Hak. *puga*, vd. (Hauenschild 2003: 74-75).

8.2. *buzav*, *buzov* [buxau, buzov] “buzağı, dana”

Latince karşılığı *vitellus* CC 107/27 (KWb: 70). Eski Türkçeden itibaren kullanılır, Moğolcaya *burau* olarak geçmiştir. IrkB 41’de ve diğer Uygurca eserlerde *buzagu*, *buzagu*, DLT 224’te *buzagu*, Fazılov I: 272, PdC: 169 *buzav*, Orta Kıpçakçada Terc. 14/19 *buzagu*, Kİ 31 *buzagu*, BM 7,9 *buzagu*, *bızawu*, KK 62/3 *buzagu*, Eski Anadolu Türkçesinde TTS I: 733-734 *buzagu* (EDPT: 391a). Eren tanımını “sütten kesilmemiş sığır yavrusu” şeklinde yapmıştır ve kökeniyle ilgili çok çeşitli görüşler arasından en akla yatkınının *buz-*, *buz-* “böğürmek” kökünden -gU, -gI ekiyle türetilmiş olanı olduğunu ifade etmiştir (TDES: 65).

Modern Trk. *buzagu*, Trkm. *buzav*, Gag. *buzaa*, TatK. *buzav*, Tat. *bozaw*, Nog. *buzav*, Az. *buzov*, Kum. *buzaw*, Kaz. *buzaw*, Özb. *mozay*, Yuyg. *mozay / mozoy*, Tuv. *bıza*, Hak. *pizo*, Çuv. *paru*, Yak. *boroosku* (DS II: 673-674, ESTYa II: 241, Hauenschild 2003: 77, VEWT: 74).

8.3. *eçki* [ezchi] “keçi”

CC 108/3’de *eçki* “keçi” için *betus*, *tişi eçki* “dişi keçi” için CC 108/4’de *capra* karşılıkları verilmiştir (KWb: 84). Tarihsel sahada VIII. yüzyıldan itibaren sözcük tanımlanmaktadır. Civ. *eçkü öti* H I 24; *eçkü*, *eçkü süti* H II; *iki sağık eçkü* Usp. 36, 2, DLT *keçi / açkü* Senglah 65v/4 *üçgü*, ŞeyhS. *üçki*. Clauson esas biçimin *äçkü* olduğunu ve DLT’deki Oğuzca *käçi*’nin bozulmuş biçim olduğunu belirtir (EDPT: 24b), Şçerbak ise metatezli biçim olduğunu belirtir. Eren, *käçi* ile *äçkü* arasındaki bağ sorununun karışık olduğunu ifade etmektedir (TDES: 225b), *keçi* “koza” (DTS: 646a), Hauenschild ise *käçi*’yi *äçkü* “Ziege” maddebaşında ele almıştır (Hauenschild 2003: 42). Kıpçak sahasında Terc. 15/7 *eçki*, BM 7/13 *keçi*, TZ 11a/4 *eçşi*, *eşki*, KK 62/1 *keşi* şeklindedir. Osmanlı sahasında *keçi* biçimi yaygındır.

Turkish Studies

Modern Türk lehçelerinde Trk. *keçi*, Kırg. *eçki*, Nog. *üşki*, KBlk. *üçki*, Kar.(h) *äc'ki*, (tk) *äçki*, Kaz. *eşki*, Kkp. *eşki*, Kum. *eçki*, Özb. *eçki*, Yuyg. *eçkü/eçki*, Suy. *eske*, Tuv. *öşkü*, Alt. *eçki*, Tel. *eçki*, Hak. *öski* Hal. *äččü*, *äčGü*, *äçgü*, *göçü* biçimleri bulunmaktadır.

8.4. *erkeç* [erkeç] “erkek keçi, teke”

Latincesi *ezege* olarak CC 164/28r'de kayıtlıdır (KWb: 92). *erkeç* “erkek keçi” Eski Türkçeden itibaren bulunuyor. VIII. yy Uygur Sivil belgelerinde *iki süñük erkeç etin* “teke etinden iki kemik” ifadesinde geçmektedir. DLT ve KB 4353'te *erkeç*, Çağataycada PdC 15 *erkeç*, Kıpçakçada Kİ 11 *erkeç* “enenmiş keçi ve enenmiş koç” anlamıyla kullanılmıştır (EDPT: 223b). Eren, kökenini < *irk*, *irik* “koç” + *-(e)ç* küçültme eki şeklinde açıklamaktadır (TDES: 137, ESTYA I: 300).

Modern zamanda Anadolu ağızlarında *erkeç* / *ergeç* / *ürgeç*, Kır. *erkeç*, Kum. *erkeç*, Az. *erkeç*, Trkm. *erkeç* şeklinde yaşamaktadır (Hauenschild 2003: 44).

8.5. *inek* [ynac] “inek”

CC 107/26'da Latince *vacha* karşılığında yazılmıştır (KWb: 106). Kökeniyle ilgili olarak Clauson, **in* + *gäk* ile türetilmiş isim olabileceğine değinir (EDPT: 184a), *inäk* “samka çerepahi” (DTS: 645b), Eren, kökünün bilinmediğini belirtir bk. *inek* “dişi sığır” (TDES: 191), *ingäk* (Hauenschild 2003: 93). Tarihsel Türk lehçelerinde Köktürk yazıtlarından itibaren bulunmaktadır. *ingek* T 15; IrkB41, Bud. *ingek*, Suv. 596, 1, KB 5372 *ingek*, NF 53-3 *inek* Senglah 118r/2 *inek*, ŞeyhS. *inek*, BM I 7,8 *inäk*, DM 7a/11 *inek*, KK 69b/7 *inek*, Terc. 15b/5 *inek*, TZ 7b/6 *inek*, Kİ 24 *inäk*, İbnikesir 78a/20 *inek*.

Modern Türk lehçelerinde aşağıdaki şekillerdedir: Trk. *inek*, Az. *inäk*, Gag. *inek*, Kırg. *inek*, KBlk. *inyek*, Yuyg. *inek*, Suy. *enek/inek*, Tuv. *inek*, Alt. *inek*, Hak. *inek* Yak. *inaç* Çuv. *ëne*.

8.6. *koçkar* [gozchar (dzl. c-), köçkar] “koç”

CC 107/29'da Latince *montonus*, 130/22r'de *aries* karşılıkları verilmiştir (KWb: 198). Kökeniyle ilgili aşağıdaki kaynaklarda açıklamalar bulunmaktadır. *koçnâr* “koç” (EDPT: 592a), *qoç* “baran” (DTS: 451a), *koç* “damızlık erkek koyun” Moğolcaya, Farsçaya ve Macarcaya da geçmiştir (TDES: 247b), *qoç* “Widder” (TMEN III: 1550), *qoçnâr* (Hauenschild 2003: 135), *koç* [Krm. Dsch. Osm. Bosn.] “1. baran'- der Widder, 2. hrabry- tapfer” (RwB II: 615). Türkçenin tarihsel dönemlerinde ilk olarak VIII. yüzyıl Uygur metinlerinde tanıklanmaktadır. Civ. *bir koçgar*, Usp. 36, 3; *koçunjar* H II 12, 106 (EDPT: 592a), DLT *koçnâr* / *koç* (Oğuzca), NF 216-2 *koçkar*, Senglah 283v/28 *koçgar*, ŞeyhS. 232 *koç*, *koçkar*, PdC: 423 *koç*, *koçkar* Terc. 15b/10 *koç* (Tkm), *koçkar*, İrşadM 378a/8 *koçkar*, Kİ 69 *qoç*, BM I 7,11 *qoç*, *qoçqar*, KK 69b/5 *koçkar*, TZ 30b-13 *koçkar*, Osmanlı TTS IV: 2593 *koç* “erkek, yiğit”, *koçak* “koç”.

Modern Oğuz lehçelerinde *koç* ve diğer lehçelerde *koçkar* ve türevleri biçiminde yaşamaktadır. Bazı lehçelerdeki *kuça* biçiminin ise Clauson, Moğolcadan tekrar alıntı olduğunu belirtmektedir. Trk. *koç* (I), And. *koçhar* [*koçgar*], Az. *goç*, Trkm. *goç*, Gag. *koç*, Kırg. *koçkor* 1. damızlık koç, 2. (insan hakkında) kösemen, atılğan; *koçkorok*, genç, enenmemiş koç, Nog. *koşkar*, KBlk. *koçhar*, Kar.(k) *koçtır*, (h) *kotskar*, (t) *koçkar*, (t) *koçhar*, (t) *koşkar*, (k) *koç*, (k) *koçkar*, Kaz. *koşkar*, Kkp. *koşkar*, Kum. *koçkar*, Bşk. *kuşkar*, Özb. *koçkâr*, Yuyg. *koçkar/koşkar*, Suy. *koçgar/koşkar*, Tuv. *koşkar*, Alt. *kuça*, *koçkor* “yabanî koç”, Tel. *koçkor* “yabani koç”, Hak. *huça* Hal. *goç*.

8.7. *koy* [coy, choy, coi, köy] “koyun”

CC 113/2'de *ouis*, 108/1'de *crastonus* karşılıkları verilmiştir (KWb: 198). Ayrıca *tişi koy* “ana koyun” (Lat. *ouis* 107/28), *koy sürüki* “koyun derisi” (Lat. (*corium*) *montanine* 86/9)

Turkish Studies

tamlamaları da eserde yer almaktadır. Kökeniyle ilgili aşağıdaki kaynaklara bakılabilir: <*kōñ “koyun” (EDPT: 631a), *koñ “Schaf” (VEWT: 279b), kōn (Argu) “koyun” (TEKİN 1995: 108), qon I “ovtsa” (DTS: 647a), koy II (ESTYa VI: 24), Farsçaya da geçmiştir qō’in/qoñ “Schaf” (TMEN III: 1590), qōy “Schaf” (Hauenschild 2003: 140), koyun <*kōñ+un “eti, sütü, yapağısı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan” (TDES: 254b), koy / koyun / kuy (RWb II: 499).

Orhun Yazıtlarından itibaren Türkçede tanıklanmaktadır. koñ teg I E 12; II E 11; koñ yılda: I NE, bay er koñ: IrkB 27; bir koñ (EDPT: 631a), DLT’de koy / kon, KB 1412 vd. koy, Rylands koy, Tefsir 39b/1 koy/koyun, KE 13v13,14 koy, NF 22-4 koy, Senglah 292v/3 koy, ŞeyhS. 242 koy, GT 79,11 koy, İrşadM 110b/1 koy, TZ 23a/8 koy/koyun, Kİ 76 koyun, Terc. 15b/9 koyun, İlmNuşab 58r:3 koyın, BM I 7,10 koyun, 10,6 koyan, Osm. TTS IV: 2685 koy “koyun”, Danişmend. 14b/8 koyun. Modern Türk lehçelerinde Trk. koyun, Az. goyun, Trkm. goyun, Gag. koyun , Kırg. koy I, Nog. koy, KBlk. koy, Kar.(th) koy, (k) koy, Kaz. koy, Tat. kuy, Kkp. koy, Kum. koy, Bşk. kuy, Özb. koy, Yuyg. koy, Suy. koy/goy, Tuv. hoy, Alt. koy, Tel. koy, Hak. hoy, Yak. hooy, Hal. qon, qōn.

8.8. kızı [coxi, koz (dzl. kozi)] “kuzu”

CC 108/2’de Latince *aguus*, 130/5r’de *augnus* karşılığı verilmektedir (KWb: 202). Eski Türkçeden itibaren görülmektedir. Erken dönemde Moğolcaya *kurıgan* olarak geçmiştir. Usp 36/3 kuzı, DLT kuzı, KB kuzı, Çağataycada kuzı, Kıpçakça eserlerde Terc. 15/2 kuzu, Kİ 71 kuzı, BM 7/13 kuzı, KK 61/19 kuzı biçimlerinde metinlerde tespit edilmektedir (EDPT: 681a).

Modern lehçelerin hemen hemen hepsinde sözcük yaşamaktadır. Trk. kuzu, Az. guzu, Trkm. guzi, Gag. kuzu, Kaz. kızı, Nog. kızı, Kkp. kızı, Yuyg. koza / kozi, Özb. kızı, KBlk. kozu, Kum. kozu, Tat. kuzı (Hauenschild 2003: 146).

8.9. oğlak [ogolach] “oğlak”

CC 108/5’te Latincesi *capretus* olarak verilmiştir (KWb: 174). Eserde (119/31’de) ağız özelliği olduğu anlaşılan *ulah* biçimi de görülmektedir. Kökeni “oğul, çocuk” anlamındaki *oğul*’a dayanmaktadır. +ak küçültme ekiyle türetilmiştir. Türkçeden Macarcaya *olló* biçiminde geçmiştir (ESTYa I: 404-405, TDES: 304). Eski Türkçeden itibaren Türkçede tanıklanmaktadır. Uygur sivil belgelerde USp 55/10 oğlak, DLT 175’te oğlak, KB 141 oğlak, Çağataycada ve Harezmi sahasında oğlak, Terc. 15/9 oğlak, Kİ 16 ve 21 olak, owlak, BM 7/13 oğlak, TZ 19b/2 awlak (EDPT: 84b).

Modern Türk lehçelerinde fonetik farklarla yaşamaktadır. Trk. oğlak, Gag. olak, Trkm. ovlak, Az. oglak, Bşk. ilak, Kkp. ilak, KBlk. ulak, Kum. ulak, Nog. ulak, Özb. ulâk, Kaz. lak (Hauenschild 2003: 168-169).

8.10. öküz [ogus] “öküz”

CC 107/25’te Latince *bos* karşılığında yazılmıştır (KWb: 182). Eski Türkçe döneminden itibaren *öküz* biçimiyle tanıklanmaktadır. Erken dönemde *hüker* biçiminde Moğolcaya geçmiştir. Uygur metinlerinden Irk Bitig’de *eki öküzüg bir bukursıka kölmiş. kamşayu umatın turur* ibaresinde geçmektedir. DLT 41’de sözlük anlamıyla ayrıca DLT 224 *evdeki buzagu öküz bolmas* ve DLT 263 *boldacı buzagu öküz ara* atasözlerinde de geçmektedir. KB 5372 *ud ingek öküz*, Senglah 80r/2 *öküz*, CC dışındaki Kıpçakça eserlerde Terc. 14/18 *öküz*, Kİ 18 *öküz*, BM 7/8 *öküz*, KK 62/2 *öküz*, TZ 11a/2 *öküz* şeklinde bulunmaktadır. Eski Anadolu ve Osmanlı sahalarında da *öküz* geçmektedir (EDPT: 120a, Hauenschild 2003: 170-172).

Modern lehçelerin çoğunda sözcük yaşamaktadır. Trk. öküz, Az. öküz, Gag. öküz, Trkm. öküz, KBlk. öküz, Kum. öküz, Kırg. öküz, Kaz. ögiz, Özb. hokiz, Yak. ogus, at ogus, Çuv. vākār, mākār (EDPT: 120a, Hauenschild 2003: 170-172, TMEN I: 397)

Turkish Studies

8.11. sığır [seger] “sığır”

CC 107/25'de Latince *bos* karşılığında *sığır*, 113/3'te *pecara* karşılığında *sır* verilmiştir (KWb: 227). Eserde ayrıca ağız özelliği olarak *sır* biçimi de bulunmaktadır. Kökeni tartışmalıdır. İlk olarak DLT'de *sığır* ve *suw sığırı* biçimiyle tanıklanmaktadır. Orta Türkçe dönemine ait diğer eserlerde Seng. 254r/3 *sığır*, Zeban.T33a/5 *sıyır*, Qutb. 151 *sığır*, Terc. 11/7 *sığır*, 14/8 *su sığırı*, BM 7/7 *su sığırı*, KK 5/19 *sığır*, TZ 7b/6 *sığır* (EDPT: 814b). Eren tanımını “etinden ve sütünden yararlanılan, boynuzlu büyük baş evcil hayvan” şeklinde yapmıştır (TDES: 363).

Modern Türk lehçelerinde Trk. *sığır*, Az. *sığır*, Trkm. *sığır*, Gag. *sır*, Kum. *sıyır*, Nog. *sıyır*, Özb. *sigir*, Kır. *sıyır*, Kaz. *sıyır*, Kkp. *sıyır*, Bşk. *hıyır*, Yuyg. *sıyır* (Hauenschild 2003: 181).

8.12. su-sığır [susager (dzl. -seger)] “manda”

CC 108/20'de Latincesi *bufarus*'tur (KWb: 226). Bk. *sığır*.

8.13. töve [toua] “deve”

CC 108/10'da Latince karşılık olarak *gamellus* verilmiştir (KWb: 252). Kökeniyle ilgili olarak aşağıdaki kaynaklara bakılabilir: < *tebä/*tebän “deve” bk. *tävä közi* (TMEN II: 1015), *tevey* (d-) en eski kaydın *teve*: biçiminde olduğunu, orijinal biçimin muhtemelen *tevey* olduğunu belirtmiştir (EDPT: 447b), *tävä* (RWb III: 1127), *devä*, *tevä* (Oğuz, Kıpçak, Suvar) “verblyud” (DTS: 648a),

VIII. yüzyıl metinlerinden itibaren Türkçede bulunmaktadır. *teve*: T 48; *teve:si:nerü: barmi:ş* “(a man) went to his camels” IrkB 5; Civ. *teve* H I 54, 60, 71 (EDPT: 447b). DLT *teve*, *deve*, Rylands. *te/éve*, Tefsir 132b,25 *tewä*, KE 35r3 *tew/ve*, NF 20-6 *tewe*, Senglah 203r/2-3 *téwe tikenı*, *téwe kuşı*, 227r/4-5 *déwe tabanı*, *déwe tikenı*, ŞeyhS. *téve*, Zeban. T32b/14 vd. *tüye*, GT 273/4 *teve*, Terc. 15a/10 *teve*, İrşadM 116a/7 *tife*, TZ 11b-8 *tüve*, BM I 7,5 *dävä*, DM 7a/11 *deve*, Kİ 51 *dävä*, KK 48a/2 *deve* Osmanlı sahasında İbnikesir. 9b.1 *deve*.

Modern Türk lehçelerinde Trk. *deve*, Az. *dävä*, Trkm. *düye*, Gag. *deve*, Kırg. *töö*, KBlk. *tüye*, Kar.(t) *t'eva*, (k) *dävä*, (k) *tüyä*, (h) *tävä*, Kaz. *tüye*, Tat. *döye*, Kkp. *tüye*, Kum. *tüye*, Bşk. *döyä*, Özb. *tüye*, Yuyg. *töge*, Suy. *ti/te/çe*, Tuv. *teve*, Alt. *töö*, Tel. *tö*, Hak. *tibe*, Yakut *täbiän*, Hal. *tävä* (Ayrıntı için bk. Hauenschild 2003: 206-210).

9. Binek ve Yük Hayvanları:**9.1. at** [at] “at, beygir”

CC 102/20'de Lat. *equus*, 163/311'de *phert* karşılıkları bulunmaktadır (KWb: 44). Türkçenin yazılı ilk eserlerinden itibaren, bütün dönemlerinde bulunan bir sözcüktür (EDPT: 33a). Belirli bir lehçe alanı bulunmayan sözcük için ayrıntılı olarak şu çalışmalara bakılabilir: Hauenschild 2003: 29-39, VEWT: 30.

9.2. bey [bey] “kısırak”

(Lat.) 120/12 (KWb: 54) Kökeni ve lehçelerdeki durumu için bk. <*bē “kısırak” (EDPT: 291b), *bī* (Türk) “kısırak” (TEKİN 1995: 105), *pā* [Alt., Tel., Leb.], *biä*, *biyä* “kobilâ; die Stute” (RWb IV: 1212). Türkçede Uygur metinlerinden itibaren sözcük izlenmektedir. IrkB 5 *a:k bé:si: kulu:nla:mi:ş* (EDPT: 291b), DLT 535'de *bi / be* (CTD II: 257), Tefsir 31,36 *bi* “kısırak”, Senglah 150r/29 *biy/bī*, *beye*, ŞeyhS. 94 *biye/biyye* “kısırak, mâdiyan”, PdC: 192 *biye* “jument”, Terc. 13a/2 *be* “süt emen kısırak” (Ayrıntı için bk. Hauenschild 2003: 60-61).

Modern Türk lehçelerinde görünümü şu şekildedir: And. (Sibirya ve Türkistan Türkleri) *biye*, Kırg. *bee*, Nog. *biye*, KBlk. *biye*, Kar.(k) *biyä*, Kaz. *biye*, Tat. *biya*, Kkp. *biye*, Bşk. *bëyä*,

Turkish Studies

Özb. *biya*, Yuyg. *biye/baytal*, Suy. *pi/piye*, Tuv. *be, be/kızırak*, Tel. *pē*, Hak. *pī*, Yak. *biä* (bk. Hauenschild 2003: 60-61).

9.3. *eşek* [esac, ešek] “eşek”

CC 107/19, 130/17’de geçen sözcük için Lat. *asinus* ve hayvanın dişi için *tiş eşek* Lat. *asina* 107/20 karşılıkları verilmiştir (KWb: 94). Kökeniyle ilgili çok sayıda görüş vardır. Eren kökeniyle ilgili bir açıklamada bulunmamış, başlıca görüşleri sıralamıştır. Pedersen, Menges, Egorov’un Ermenice kökene dayandığını; Gombocz ve Poppe’nin Moğolca kökene dayandığını; Doerfer, Bang, Brockelmann, Clauson’un ise *eş* + *-gek* eki şeklinde Türkçe açıklamada bulunduğunu nakletmiştir (TDES: 138-140, TMEN II: 486). VIII. yüzyıl Uygur metinlerinden itibaren Türkçede görülmektedir. Uygur sahasında *eşgek*, DLT 68’de *eşyek / eşgek*, Tefsir *eşgek / eşek*, Çağatayca *éşek* (PdC: 115), Kıpçak sahasında Terc. 12/14 *eşek*, Kİ 14 *eşek*, KK 28/11 *eşek*, TZ 13a/4 *eşek* biçiminde görülmektedir (EDPT: 260).

Modern Türk lehçelerinin çoğunda *eşek / eşek*, Kuzey-doğu lehçelerinde *eşte* biçiminde bulunmaktadır. Ayrıntı için bk. Hauenschild 2003: 47-48.

9.4. *katır* [chater, cater] “katır”

katır için 107/18’de Latince *mulus* karşılığı, 107/21’de *tişi katır* için Latince *mula* karşılıkları verilmiştir (KWb: 197). Eren, “kısırak ile eşeğin çiftleşmesinden doğan melez hayvan” şeklinde tanımını yapmış, kökeniyle ilgili olarak “Türkçe kat- kökünden geldiği yolundaki açıklama düşündürücüdür” demiştir (TDES: 218). Türkçeden Farsçaya da geçmiştir (TMEN III: 1395). Türkçede XI. yüzyıl metinlerinden itibaren takip edilebilmektedir. DLT *katır*, KB 5370 *katır*, Terc. 12/10 *katır*, Kİ 68 *katır*, KK 39/6, BM 16/8 *katır*, Eski Anadolu sahasında *katır*. Bk. EDPT 604a. Dede Korkut’ta da *kara eşek başına uyan ursan katır olmaz* (Ergin 1958: D 3, 6-7) ve *erün ağırın yiynisin at bilür, ağır yükler zahmetin katır bilür* (Ergin 1958: D 5, 5-6) şeklinde geçmektedir.

Moğolcaya *qaçır* biçiminde geçmiştir. Modern Türk lehçelerinde şu şekildedir: Trk. *katır*, Gag. *katır*, Trkm. *gatur*, Az. *gatur*, Nog. *katır*, KBlk. *kadır*. Bunların yanı sıra TatK *kaçır*, Kkp *kaşır*, Kaz. *kaşır*, Kırg. *kaçır*, Özb *xaçır*, Yuyg. *heçir* örnekleri Moğolcadan geri alıntılamadır (Hauenschild 2003: 128-129, ESTY a V: 339-340).

9.5. *kısırak* [chestrac] “kısırak”

CC 107/17’de Latince *jumenta* karşılığında bulunmaktadır (KWb: 208). Clauson sözcüğü *kısır* köküne dayandırmaktadır (EDPT: 668b). Eren, *kısırak* “dişi at” < *kısır* “döl vermeyen” + (a)k küçültme ekinden türediğini ifade etmektedir (TDES: 240). İlk olarak DLT 238’de Oğuz lehçesi kaydıyla geçmektedir. Çağataycada Senglah 297v6’da *kısırak*, Kıpçakça eserlerde Terc. 12/7, Kİ 72, KK 61/19, TZ 13a/3’te *kısırak* biçiminde bulunmaktadır. Bk. VEWT: 268.

Genel olarak Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaygın olan “kısırak”a, diğer modern Türk lehçelerinde de bazı ses değişimleriyle rastlanmaktadır. Trk. *kısırak*, Trkm *gısırak*, *gısırak*, Az. *gısırak*, Gag. *kısırak*, Kırg. *kısırak*, *kısırak*, *kızırak*, Kaz. *kısırak*, Tuv. *kızırak*, Şor, Sag, Kaça *kızırak*, Kuğ. *kuzarak*, Hak. *xızırax*, Çuv. *késre* şekillerde bulunmaktadır (Hauenschild 2003: 134). XI. yüzyıldan itibaren sözcüğün geçtiği metinler ve sahalar göz önüne alındığında; “kısırak”ın Oğuz ve Kıpçak lehçe alanına ait bir hayvan adı olduğu görülmektedir.

9.6. *yelemçi* [jelemçi] “koşu atı”

CC 160/27r’de Latince *der lóypher* karşılığında yazılmıştır (KWb: 121). Eski Türkçe *1 yel-/yél-* “(at için) tırıs gitmek” köküne dayandığı açıktır. Bk. EDPT 918a.

Turkish Studies

SONUÇ

Bu makalede, CC'de adları geçen 85 hayvan adı tespit edilmiştir. Bu hayvan adları 23 yaban hayvanı, 20 kuş adı, 13 sinek, böcek, haşerat adı, 12 büyükbaş ve küçükbaş hayvan adı, 6 binek ve yük hayvanı, 3 ev hayvanı, 3 kümes hayvanı, 2 balık adı şeklindedir.

Yaban hayvanları içerisinde çeşitli kürk hayvanları, av hayvanlarının olduğu düşünülürse, Kumanların yaşamında avcılığın önemli yer teşkil ettiği görülür. Bunun yanı sıra ikinci sırada kuş adlarının çokluğu, Kuman coğrafyasının kuş çeşitliliği hakkında bilgi vermektedir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan adlarından, Kumanların hayvancılıkla da uğraştığı yargısı çıkarılabilir. Yalnızca 2 balık adının eserde geçmesi ise, Kuman coğrafyasında deniz, göl, ırmak balıkçılığının gelişmiş olmadığını ya da balık çeşitliliğinin gözlenmediğini gösterebilir. Bunun aksine, eserin yazıcılarının balık adlarını ihmal ettiği de düşünülebilir.

CC'de bahsedilen hayvan adlarından 12'si Türk dilinin başka bir döneminde buradaki şekliyle tanıklanamamış, tek örnek (hapax legomenon) sözcüklerdir. Bunlar: *tothar* "papağan", *korguy* "bülbul", *sazagan* "yılan, ejderha", *vacsis* "kırmızı böceği", *dela* "sansar", *ırs* "vaşak", *opea* "köstebek", *palan* "leopar", *alaboga* "balina", *su sığır* "manda", *yelemçi* "koşu atı".

Kuman-Kıpçak coğrafyasının ticaret yolları üzerinde olması, bölgenin etnik yapısının çeşitliliği, söz varlığını da etkilemiştir. CC'de geçen hayvan adlarının bir kısmı köken olarak çevredeki dillerden alıntıdır. En fazla alıntı Farsçadan yapılmıştır. Farsça alıntılar: *horoz*, *palan*, *kirpi*, *fil*, *dela*, *savsar*, *sülük*, *çura*, *bülbul*. Moğolca alıntılar; *silevsün*, *tothar*, *karçıgadır*. Bunların yanı sıra *maymun* Arapça, *ırs* Rusça kökenlidir. *taus* ise Yunanca > Arapça > Farsça kanalıyla Türkçeye geçmiş bir sözcüktür. *maçı*, *kaban*, *kiş*, *vacsis*, *kandala* ve *sövlün*'ün ise kökenleri tespit edilememiştir.

CC'deki hayvan adlarının bir kısmı Türk dilinin bütün dönemlerinde ya da sahalılarında görülürken; bir kısmı yalnızca Kıpçak, Oğuz sahalılarıyla sınırlıdır. Kıpçak sahasında izlenen bu sözcükler, tarihsel modern karşılaştırmalı Kıpçakça söz varlığı çalışmalarına katkı sağlayabilir.

Kısaltmalar

Alt.	Altay Türkçesi.
Az.	Azeri Türkçesi.
Bşk.	Başkurt Türkçesi.
Çuv.	Çuvaş Türkçesi.
Dzl.	Düzeltilmiş biçim, düzeltme.
Far.	Farsça.
Gag.	Gagavuz Türkçesi.
Hak.	Hakas Türkçesi.
Hal.	Halaç Türkçesi.
Kaç	Kaç diyalekti
Kar. (thl)	Karayim Türkçesi (Trokay, Haliç, Luck ağızları).
Kaz.	Kazak Türkçesi.
KBlk.	Karaçay-Balkar Türkçesi.

Turkish Studies

Kırg.	Kırgız Türkçesi.
Kkp.	Karakalpak Türkçesi.
Kum.	Kumuk Türkçesi.
Leb.	Lebed Ağzı.
Moğ.	Moğolca.
Nog.	Nogay Türkçesi.
Özb.	Özbek Türkçesi.
Şor	Şor Türkçesi.
Sag	Sagay Ağzı.
Suy.	Sarı Uygur Türkçesi.
Tat.	Tatar Türkçesi.
TatK.	Tatar (Kırım) Türkçesi.
Tel.	Teleüt Ağzı.
Trk.	Türkiye Türkçesi.
Trkm.	Türkmen Türkçesi.
Tuv.	Tuva Türkçesi.
vb./ vd.	Ve benzeri, ve diğerleri.
Yak.	Yakut Türkçesi.
Yuyg.	Yeni Uygur Türkçesi.

KAYNAKÇA VE ESER KISALTMALARI:

- ABİK, A. D. (2009), "Kutadgu Bilig'de Hayvan Adları", *Journal of Turkish Studies Festschrift in Honor of Cem Dilçin I Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Volume 33 / 1, s. 1-32.
- ARGUNŞAH, M.; SAĞOL YÜKSEKKAYA, G.; TABAKLAR, Ö. (2010), *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, E. (2006), "Bilge Kagan Yazıtında Geçen kök teyey Hayvan Adı Üzerine", *Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Bilkent Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 347-356.
- BERTA, Á., 1996, *Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch-Türkischen*, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden.
- BM** ZAJĄCZKOWSKI, A. (1938), *Manuel Arabe De La Langue Des Turcs Et Des Kiptchaks (Époque de L'État Mamelouk) Arabski Podręcznik Języka Turków i Kipczaków z epoki Państwa Mameluckiego*, Warszawa.
- ZAJĄCZKOWSKI, A. (1958), *Vocabulaire Arabe-Kiptchak De l'époque de L'État Mamelouk Bulğat Al-Muštāq fī Luğat At-Turk Wa-l-Qifzāq*, Polska Akademia Nauk, Warszawa.
- BODROGLİGETİ, A.J.E. (1971), *The Persian vocabulary of the Codex Cumanicus*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

- BOZKURT, F. (1999), *Türklerin Dili*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- CC GRÖNBECH, K. (1936), *Codex Cumanicus*, Kopenhagen.
- CLAUSON, S. G. (1960), *Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdī Xān, Facsimile Text with an Introduction and Indices*, London.
- CSÁKĪ, É. (2006), *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*, Harrassowitz Verlag.
- CTD: DANKOFF, R., KELLY, J. (1982, 1984, 1985), *Maḥmūd al-Kāšġarī. Compendium of The Turkic Dialects (Dīwān Luġāt at-Türk); Maḥmūd el-Kāšġarī Türk Şiveleri Lüġatı (Dīwānū Luġāt-it-Türk, İnceleme. Tenkidli Metin. İngilizce Tercüme. Dizinler I. Kısım, II. Kısım, III. Kısım, (Ed. Ş. Tekin, G. Alpay Tekin), Harvard Üniversitesi Basımevi.*
- ÇAĞATAY, S. (1944), “Codex Cumanicus Sözlüğünün Basılışı Dolayısıyla”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2 Sayı: 5, s. 759-772.
- ÇAĞATAY, S. (1978), “Codex Cumanicus Sözlüğü”, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara.
- DLT KÂŞġARLI MAHMUD Dīvānū Lüġatı't-Türk (Tıpkıbasım-Facsimile), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.
- DM TOPARLI, R. (2003), *Ed- Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lüġatı't-Türkiyye*, TDK Yay., Ankara.
- DRIMBA, V. (1973), *Syntaxe Comane*, Editura Academiei- E.J. Brill, Bucureşti-Leiden.
- DRIMBA, V. (2000), *Codex Cumanicus: édition diplomatique avec Fac-Smilés*, Bucarest, Editura Enciclopedica.
- EDPT CLAUSON, S. G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish*, Oxford.
- ERCİLASUN, A. B. (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERGİN, M. (1958), *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*, TDK Yay., Ankara.
- ESTYa I-III SEVORTYAN, E.V. (1974, 1978, 1980), *Etimolojişeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (B-V-G-D)*, Akademia Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya, Moskva.
- ESTYa IV SEVORTYAN, E.V., LEVİTSKAYA, L.S. (1989), *Etimolojişeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (C-Ç-Y)*, Akademia Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya, Moskva.
- ESTYa V LEVİTSKAYA, L.S., DİBO, A.V., RASSADİN, V.İ. (1997), *Etimolojişeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (K-K)*, Rossiyskaya Akademia Nauk İstitut Yazıkoznaniya, Moskva.
- ESTYa VI LEVİTSKAYA, L.S., DİBO, A.V., RASSADİN, V.İ. (2000), *Etimolojişeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (K)*, Rossiyskaya Akademia Nauk İstitut Yazıkoznaniya, Moskva.
- ESTYa VII LEVİTSKAYA, L.S., BLAGOVA, G.F., DİBO, A.V., NASİLOV, D.M. (2003), *Etimolojişeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (L-M-N-P-S)*, Vostaçnaya Literatura Rossiyskaya Akademia Nauk, Moskva.
- GABAIN, A. von (1988), “Codex Cumanicus'un Dili”, *Tarihi Türk Şiveleri*, TKAE Yayınları, s. 67-109.
- GEN, S. (2009), *Harezm Türkçesinden Kazakçaya Hayvanlarla İlgili Söz Varlığı*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Tezi

- (basılmamış).
- GT.** KARAMANLIOĞLU, A. F. (1989), *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türki)*, TDK Yay., Ankara.
- GOLDEN**, P. B. (1992), "Codex Cumanicus", *Central Asian Monuments*, (Ed. H. B. Paksoy), Isis Press, İstanbul, s. 33-63.
- HAUENSCHILD**, I. (2003), *Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari; Eine Untersuchung aus sprach-und kulturhistorischer Sicht*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- İLHAN**, N.; M. Şenel (2008), "Divanu Lûgati't-Türk'e Göre Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili kelimeler ve Kavram Alanları", *Turkish Studies*, Volume 3/1 Winter 2008.
- İrşad M. TOPARLI**, R. (1992), *İrşâdü'l- Mülûk ve's-Selâtîn*, TDK Yay., Ankara.
- KARAMANLIOĞLU**, A. F. (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KAYA**, C. (1994), *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*, TDK Yay., Ankara.
- KB ARAT**, R. R. (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, (Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), TKAE Yay., İstanbul.
- KE ATA**, A. (1997), *Nâşirü'd-dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabğüzî Kıssaşü'l- Enbiyâ (Peygamber Kıssaları), I. Giriş- Metin- Tıpkıbasım, II. Dizin*, TDK Yay., Ankara.
- Kİ CAFEROĞLU**, A. (1931), *Abû Hayyân Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk*, Evkaf Matbaası, İstanbul.
- KK TOPARLI**, R., ÇÖĞENLİ, M. S., YANIK, N. H. (1999), *El- Kavânînü'l-Küllîyye Li- Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, TDK Yay., Ankara.
- KTS TOPARLI**, R.; VURAL, H.; KARAATLI, R. (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- KUUN**, G. (1880), *Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum*, Budapestini.
- KWb GRØNBECH**, K. (1942), *Komanisches Wörterbuch Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen.
- NF ATA**, A. (1998), *Nehcü'l-Ferâdîs, Uşmağlarnıŋ Açuk Yolu Cennetlerin Açuk Yolu III Dizin-Sözlük*, TDK Yay., Ankara.
- OTWF ERDAL**, M. (1991), *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the lexicon*, Vol. I-II, Otto Harrassowitz- Wiesbaden.
- ÖZYETGİN**, A. M. (2001), *Ebû Hayyân Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Köksav. Ankara.
- PdC:** COURTEILLE, P. D. (1870), *Dictionnaire Turk- Oriental*, Paris.
- ROSS**, E. D. (1994), *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*, (çev. E. Gürsoy Naskali), TDK Yay., Ankara.
- RWb RADLOFF**, W. (1960), *Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, Band: I-IV, Mouton&Co.
- Rylands ATA**, A. (2004), *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

(Giriş- Metin – Notlar- Dizin), TDK Yay., Ankara.

- ŞeyhS.** ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ (1298), *Luğat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*, Mihran Matbaası, İstanbul.
- TDES:** EREN, H. (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- Tefsir:** BOROVKOV, A.K. (2002), *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII. Yüzyıllar)*, (Çev. H. İ. Usta; E. Amanoğlu), TDK Yay., Ankara.
- TEKİN, T. (1978), "Avrupalılar ve Türkçenin Latin Harfleriyle Yazımı", *Türk Dili*, 326, s. 590-594.
- TEKİN, T. (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, TDAD: 13, Ankara.
- TEKİN, T. (1997), *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, Simurg Yay.
- Terc.** TOPARLI, R., ÇÖĞENLİ, M. S., YANIK, N. H. (2000), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*, TDK Yay., Ankara.
- TMEN:** DOERFER, G. (1963, 1965, 1967, 1975), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden.
- TTS:** *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., C.I, Ankara, 1995, C. II-VI, 1996, Ankara.
- TZ:** ATALAY, B. (1945), *Et-Tuhfetü 'z-Zekiyye fî'l- Luğati 't-Türkiyye*, TDK Yay., İstanbul.
- USER, H. Ş. (2006), *Başlangıcından Günümüze Türk yazı Sistemleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ÜNAL, O. (2010), *Kodeks Kumanikus 1A-55A Giriş-Metin-Dizin*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (basılmamış).
- VEWT:** RÄSÄNEN, M. (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki.
- Zeban.** KARA, F. (2011), *Muhammed Ya'kûb-ı Çingî Zebân-ı Türkî (Kélür-nâme) İnceleme-Metin-Dizin*, Fenomen Yay., Erzurum.